

Fehér Zoltán

Szegény ember sorsát boldog Isten bírja

(Családi levelezésünk mint a Rákosi-korszak dokumentumai)

Ha Móricz Zsiga bátyánk, mint írta önéletrajzi ihletésű első sikeres novellájában, *„megpróbálta az ínségnek legsúlyosabb állapotát is”*, én is elmondhatom ezt családunkról. 1951-ben ugyanis már második évfordulóját *„ünnepelhetjük”* volna annak az eseménynek, hogy a *fordulat évében*, születésnapomon kicsiny nyomdánkat államosították. Az ínséggel nem illik dicsekedni, az okát nem szokás ünnepelni. De emlékezni kell rá.

Az önálló iparosból nincstelen munkanélkülivé vált édesapám vándorbotot vett hát a kezébe, és elindult munkát keresni. Talált is rövidesen a félegyházi nyomdában. Onnan azonban talán egy fél év múlva mint *„rohadt kiskapitalistát”* kirúgták. Ezután a kecskeméti nyomdavállalat kizsúrdíjra lett, de ott sem melegekedhetett meg. Mivel nem akart szűköcske fizetéséből békekölcsönt jegyezni, újból a kezébe nyomták a munkakönyvét. No de Félegyháza, Kecskemét még hagyján. Oda még naponta be lehetett utazni a vicinális vonattal Kécskéről. Akkoriban kezdett kialakulni a talajvesztett falusi lakosságból az az egyre növekvő ingázó réteg, amelynek életrevalóbb része később az újsütetű városi proletariátus alapjait képezte a panelvárosrészekben. Édesapám számára a közeli munkalehetőségek ezáltal megszűntek, így fölutazott Budapestre, ahol akadt végre egy méltánytalan, rosszul fizetett állás, onnan azonban már csak hétvégeken vonatozhatott haza. A pesti nyomorúságos albrélet egy lebombázott, félig romos lakásban a maga hozta vagy vette reggelivel, vacsorával, elemésztette keresetének nagy részét. A *„sikeres”* elhelyezkedésről ő maga tudósított. *Hosszas kilincselés után vége sikerült elhelyezkednem. De csak rokon szakmában. A Kártyagyár Nyomda N. V. vett fel segédmunkásnak. A litográfusoknál vagyok „tedd ide, tedd oda”. Ez nem volna baj, mert a munka könnyű, csak a fizetés gyöngye. Havi 500-at kereshetek, de nem érem el havonta. Szerencsére 1,40 az ebéd, reggelire pedig fél liter tejet adnak ingyen. Így tán 200-at tudok hazaadni. Állandóan valami pótkereseti forráson gondolkodom. És találok is bizonyosan. Nyári elhelyezkedéséről te is már most gondoskodjál, mert Szolnok nem biztos.*

1950. szeptember 29-én kelt levelében örvendezik magyar-ének-zene szak választásomnak, aztán biztat, bátorít, hogy tanuljak. *Régészkedési hajlamodat is kielégítheted – írja, persze néprajzra gondolván –, mert a népzene területén még feltáratlan kincsek vannak.* Aztán egy apró hír új munkahelyéről: *Én kétszáz forintos békekölcsönt jegyeztem.* (Már nem merte megtagadni a jegyzést! F. Z.) *Norma, darabbér még nincs, de hamarosan lesz.*

Én már akkor – mint az a fentiekből látható – mindannyiunk szerencséjére a szegedi pedagógiai főiskola hallgatója voltam, nem láthattam édesanyám hősiességét a nyomorral.

Nem láthattam, de tudtam róla szüleim leveleiből, és nagy ritka hazalátogatásaim tapasztalataiból. Az 1950-es érettségim után, hogy családunkon segítsek, egy szolnoki

magasépítő vállalat asztalosműhelyében adogattam az abriktert kezelő mester keze alá a léceket, meg takarítottam a hatalmas műhelynek nevezett fészert segéd munkásként. Itt szemtanúja és szenvedő részese lehettem az első normarendezésnek, amely majdnem zendülést váltott ki a javarészt volt önálló kisiparosokból létrehozott Nemzeti Vállalat dolgozói körében.

Az 1951-es esztendőben, a főiskola első évének elvégzése után meg, ahogyan édesapám is ajánlotta, ismét pénzkereseti lehetőséget találtam, a kécskei állami gazdaságba szegődtem el nyárra, ahol általános iskolás gyerekekkel tettek egy brigádba, s végeztettek velünk mindenféle látszatomunkát. Fizetésünk jelképes, kosztunk azonban kitűnő volt, így minden este nagy darab, a reggeliből megmaradt sós szalonnát meg néhány karaj barna kenyeret tehettem akatáskámból otthon asztalunkra, miután a falhoz támasztottam ütött-kopott biciklimet. Édesanyám így még rántást is tudott készíteni napi egyszemélyes leveséhez. Innen vonultam be Farkas Mihály gimnasztyorkába bújtatott szovjet mintájú és szellemű seregébe egy hónapos embernőzésre. Amikor a kiképzés végén megejtett káderozás alkalmával a politikai tiszt megkérdezte tőlem, hogy jobb-e nekünk, családunknak most, mint a felszabadulás előtt, elképzelhető, hogy mit válaszoltam. No, ezzel el is vágtam magam előtt a szocialista karrier útját. Viszont örülhettem: nem vitt el az ÁVÓ.

Ez évben indult a szocializmus építésének első ötéves terve, a lángeszű Sztálin elvtárs legjobb magyar tanítványának, hón szeretett atyáinknak, Rákosi elvtársnak irányításával és útmutatásával. Ez aztán betette nekünk. Nem volt elég a veszített háború, a kizsigerelő jóvátétel, a meg szállás, jött hozzá még a szovjet rendszer is minden áldásával.

*

Édesanyám elképesztő nyomorban élt öcsémmel kécskei házunkban. Persze, hogy nem tudott nekem segíteni. Nem kaptam hazulról semmiféle támogatást, se pénzt, se csomagot. Hát úgy tettem, mint Nyilas Misi, én segítettem 164 forintos ösztöndíjamból szüleimnek. Az alábbi levélből kiderül, hogy harmincforintnyi pénzküldeményemnek is volt helye otthon. *Megettük* – írja édesanyám. Nyilván valami „*segélycsomagot*” is küldhettem haza, benne ráadásnak húsz forintot, s erre írta ő főiskolás fiának Szegedre az alábbiakat. Édesanyám, különben, négy elemít végzett csupán, de írásainak melege máig megdobogtatja a szívem. Amiről ír, az meg történelmi tanúságtételként is felfogható. A levélpapír anyaga annyira gyöngye minőségű, hogy a barna tinta szétfolyik rajta és átüt a hátoldalakra. Pontosan olyan ennek a levélnek a külalakja, mint az a kor, amelyben született.

Drága Nagy Fiam!

A ládát meg a benne lévőket megkaptuk. Nagyon jól jött: sajnos lisztem sem volt több, na meg a rizskása, s a cukor sem kutya. Nem mintha panaszkodnék, de elég rosszul állunk. Apuka már biztosan írt Pestről, mert ott van. Elment május elsején. Én kértem, maradjon még itthon, amíg még összeszedi magát. Réim rosszul néz ki. Itten utánanéztünk volna valami munkának, hátha sikerült volna. Én megjósoltam neki, hogy nyomdába nem veszik fel, s úgy is lett. Nagy kálváriát járt meg. Végre a Piatnik kártyagyárba akadt munkája, oda nevezték ki, mint segéd munkást kevés fizetésért. Nem tudom, miből vacsorázik. Ebédet 140-ért kap. Vitt fel 3 liter túrót, salátát, 26 tojást, 5 liter bort, s azóta abból él. Én küldtem neki Imrével kenyeret, szalonnát. Pénz egy vas sem maradt, de azért élünk Öcsivel. Őt nem hagyom éhezni. Szegény kicsi fiam! Ha vóna varrni valami, akkor én is jobban eszek. Én is érzem a vitaminhiányt, mert mindig éhes vagyok. Most egy kis pénz áll a házhoz. Kötésért kaptunk egy kis papírt. Kezdem gyártani a zacskót egyedül. Képzelheted! Este majd öcsi is segít. Most elsején nyögtem a villanyt. Ő jegyet váltott. Összejött valahogy az összeg csoda útján, pedig nem hittem volna. Most pedig itt a pünkösöd, apuka is jön fillér nélkül. Vajon lesz-e haszna valami. És nem hogy kalács, kenyér sincs. Zoltánkám, ne várd Öcsit, nem mehet, mert nincs pénz, nincs ruhája. Pedig szeretne menni, de bele nyugodott. Majd pünkösöd utáni vasárnap,

akkorra tán elkel a ruhája, a kinőtt, és vehetek helyette. Lett volna mostanra egy kabát eskábálva az apukáéból, de sajnos nincs szerencsénk. Puki úr csinálta, Nagy István le is próbálta, de mielőtt befejezte, belément a Tiszába. Inokán fogták ki. Ott is temették el. Tették oka: májbjaj, sok ivás és a nyomor. Azt mondogatta: se otthona, se anyja, se Fehér Jóska. Nincs cél. Ő is elmegy, de messzebb, mint Fehér Jóska.

El is ment. Zoltánkám, azt kérded, mi van Zámborival. Sajnos, úgy, ahogy volt bírom, ne haragudj a múltkori 30 Ft-ot feléltük, megettük. De most ezt a 20 Ft-ot viszem, és megkérdem, mennyi jár még. Nem merem ígérni, hogy ki fogom fizetni. Az ember sohasem lát a holnapba Édes fiam, ne haragudj, oly sok rosszat írtam, de én tudom, hogy te erős vagy. Istenem, az ünnepre sem bírok küldeni semmit, pedig mennyire szeretnék. Az inget, ha el is kérem, miután a nyakbősége nincs meg, a pontos méret, mit tegyek. Küldd haza! Öcsi is írt levelet. Én apuka ruhája fordításának az utolsó részletét most fizetem. 100 Ft volt. Kész van. (A további rész hiányzik.)

Kell-e értelmezni ezt a jeremiádát, ezt a személyes vallomást? Azt hiszem, szükséges is, mert benne családunk sorsán keresztül ott tükröződik a magyarországi szovjet rendszer nyomora. S mindezt ma már sokan hihetetlennek gondolják, *pedig igaz*, a szemtanúk, megszervezői meg igyekeznek kitörölni emlékezetükből.

Otthon, tehát a faluban, nincs élelem. Édesanyám ugyan csak a lisztet, cukrot és a rizst említi, de más sem igen akadt akkor a kamránkban. (A rizst körülbelül egy évtizedig burizzsal pótoltuk.) Levelében talán a várható levélcenzúra miatt fogalmaz ilyen óvatosan: *Nem mintha panaszkodnék, de elég rosszul állunk*. Ötvennégy éves édesapámat egészségileg is megviselte egzisztenciájának elvesztése. (*Rém rosszul néz ki.*) Őt, a nyomdászt, a kéziszedőt, anyagmozgató segédmunkásként alkalmazzák a Piatnik kártyagyárban. (S még örült is annak, hogy nyomdai környezetbe került.) Kicsiny fizetéséből alig futja az üzemi ebédre, reggelire, vacsorára otthonról visz egyet-mást, meg volt segédünk, Imre szállít neki utánpótlást hazulról. Édesanyámnak egy fillérje sincs (*egy vas se maradt*), de ha akad valami, azt az öcsém kapja. (*Őt nem hagyom éhezni. Szegény kicsi fiam!*) Édesanyám inkább éheznek. (*Mert mindig éhes vagyok.*) Miből tartják fenn magukat mégis? A szomszédoktól hozott ruhafélék foltoztatásából, varrogatásából, könyvkötésből meg papírzaccó-készítésből. Ez utóbbiból gimnazista öcsém is kiveszi részét. Ebből jön *egy kis pénz a házhoz*. Mégis, havonta jelentkező nagy gond a villanyszámla és öcsém vasúti bérletének kiváltása. Apuka alig keres többet, mint amennyiből önmagát el tudja tartani Pesten. (*Jön fillér nélkül.*) Öcsémet hiába hívtam, látogasson meg Szegeden, nincs rá pénz, de nincs elfogadható ruhája sem. Újat esetleg az eladott kinőtt gúnyájának az árából vehetnének. Remélhető, hogy pünkösöd táján lesz kereslet a használt rongyokra. Másnak sem telik újra. Én sem állok jól ruha dolgából. Elrojtolozott nyakú ingemet haza kell küldenem, hogy azt édesanyám kifordítsa. Öcsémnek édesapám öltönyéből meg Puki úr, a Zámbori szabómester segédje, a Jászapátiból Kécskére költözött régi cimborai alakított át (fordított ki) egyet. Munkadíjának részlettörlesztése azonban komoly anyagi erőpróbát jelentett édesanyámnak. (*Utolsó részletét most fizetem. 100 Ft volt.*) Mielőtt azonban Puki úr elkészült volna a ruha kifordításával, öngyilkos lett. Ennek az embernek a sorsa kortünet. (*Se otthona, se anyja, se Fehér Jóska. Nincs cél. Ő is elmegy, de messzebb, mint Fehér Jóska.*) Tudom róla, hogy a Tisza-parton meztelenre vetkőzött, ruháját szépen összehajtogatta, lerakta, s úgy ugrott bele a jéghideg vízbe. Édesanyámban még működnek a régi ünnepek reflexei. Itt a pünkösöd, apuka hazajön, de nemhogy kalácsot, még kenyeret sem tud majd elébe tenni. Nekem sem tud küldeni semmit az ünnepre. Tizenhét éves koromban – tehát még az államosítás előtt – szüleim meg merték számomra rendelni életem első igazi öltönyét Zámbori szabónál, persze csak részlettörlesztésre. Árának kiegyenlítésével azonban – a levél szerint – még évek múlva is bajok voltak.

*

A nyomorúság lassanként olyan természetessé vált családjunkban, hogy már nem is lázadoztunk ellene. Elvégre *akit az Isten kétkrajcárosnak teremtett, az sose szerzi meg a harmadikat*. 1951. augusztus 20-át már az alkotmány ünnepeként kellett megülnünk. Én meg a lesencetomaji katonai táborban töltöttem bús napjaimat. Ekkor írta nekem édesanyám a következő beszámolót. Megértéséhez tudni kell, hogy legközelebbi rokonaink, édesapám kisiparos unokatestvérei, a közeli Kocséron, a Jászapáti hajdani pusztáján létrejött községben éltek. Velük sűrűn találkoztunk. Kölcsönösen meg-meglátogattuk egymást. Őket nem államosították, ezért még segíteni is tudtak rajtunk. *Jó az Isten!* – írja édesanyám. Ő meg varrással igyekezett viszonzni szívességüket. Nekem is nadrágot varr a drága szoknyájából. Az ajándékba kapott malacot képes lett volna gyalog hazahajtani 16 kilométerről. Hogy milyen szűkösön éltek, még az az apróság is mutatja, hogy kutyánk, macskánk is éhezik, a szomszédok látják el őket, „sorkosztosok”. Az ünnepre édesapám itthon volt, s átkarikázott Kocséra is, hogy búfelejtőnek megigyon egy-két litert a rokonokkal.

Drága Nagy Fiam!

Kétnapos ünnep van. Öcsi vasárnap Kocséron volt. Hazajött, és apuka is átment, tudod, búcsú van, de eredetileg berügni. Én viszont itthon maradtam, és jó dolgom van, mert máma nem kell főzni, és végre hozzájutok a levélíráshoz. Tudom, Zoltánkám, jól esne gyakrabban levelet kapni. Én mondom mindenkinek, írjanak. Sajnos a címedet mindig elfelejtem odaadni. Meg, azt mondják, te sem írsz.

Most pedig írok egy jó hírt. Itt voltak Illus néniék Kocsérről a Tiszán. Itt maradtak másnap is, és meglátták Pista bácsival, hogy bizony a disznóól üres, sőt jól be van gyomosodva. Erre fel megszántak, és adtak egy bizony lemaradt, de elég eleven malacot, én siettem, elmentem érte, hogy hazahozzam gyalog. És most bizony 1 drb választási malac 300 Ft. De mondták, hogy ne fáradjak, majd küldik kocsival, addig is ők tartásák. (!) Ott voltam két nap. Mindig varrtam, és átvittem azt a drapp szoknyámat, amit neked akartam nadrágnak. Az utolsó jó darab. De azt akartam, hogy ne legyen egész ingyenbe. Erre fel, ismered Illus nénit, adott neked egy szép ing-anyagot. Igaz, rövid ujjú lesz. Nekem egy kötény-anyagot, 1 bögre zsírt, egy liter mákot, zöldbabot. Pista bácsi a babkirály. 2000 Ft-ot árultak eddig zöldbabból. Lajos bácsiék két tehenet fejnek, ők adtak egy liter túró, 5 kg nullás lisztet. Jó az Isten, fiam! Most a héten majd elmegyek 2 napot varrni. Kecskemétre pedig átküldtem a csellót, meg is vette a lány. (?) Sajnos csak 200 Ft-ot fizettek érte. És majd ha összejön, még hozzá (teszek), öcsinek bakancsa lesz, ami 300 Ft. (...) Apuka már írt volna, de elfelejtette elvinni a címedet. Most már (nem akarja) elküldeni a beszámolót. (...) most már várunk, drága kis katonám, de addig is írjál még Fodoréknak is és Pista bácsiéknak is. A kiscica már nagy, Bátor szintén. És sorkosztos. A kapuba ki-kioson, és biztos téged vár, mert sokszor nem tágít. Kétféle fényképe van. Öcsi elküldi majd.

Tisztöllek és csókollak: Édesanyád. (Itt már az én népieskedésemet parodizálja édesanyám.)

*

1952 januárjában egy adófőkönyv függőleges vonalazású lapjának tiszta oldalára írta „helyzetjelentését”, amelyben engem nem további tűrésre, hanem *küzdelemre* biztatott. Tudom, hogy akkoriban én, a főiskolai hallgató már csak azért sem mertem sertepertélni nagyon a lányok körül, mert jóformán nem volt egy tisztességes ruhám. Anyagi helyzetünkön „vagyonunk” apró tárgyainak kiadásával próbál segíteni édesanyám. Szüleim mindketten megbetegszene, édesapám már csak a felét tudja az eddiginek hazaküldeni, havi 100 forintot. Kísérleteznek a ház eladásával is, de nincs rá vevő. (Sokan próbálkoznak ezzel abban az időben falun.) Az ajándékba kapott disznó hizlalása is viszi a pénzt, bár ez később megtérülő befektetésnek is felfogható. A helyi pártszervezet pedig, úgy látszik, tesztelni próbálta a koldusbotra juttatott családöt, meddig bírják még. (A levélből csak részleteket idézek.)

Sokkal jobban foglalkoztat az a gondolat, hogy neked mi kellene. Ruha, kabát, cipő. Mit tegyek? Semmi sem akar elkelní. A hegedűt is kínálom fűnek-fának, nincs vonó, rossz, azt mondják. Most van egy reményem. Légy türelmes még egy kicsit. Küzdelmednek, fiacskám, lesz gyümölcse. A házzal mi van? – kérde. Döcög, de úgy látom, eredmény nemsoká lesz. 28-án egy másfél mázsás disznó ígérve van. Lesz még az több is. Várunk kicsit. (A másfél mázsás disznót a ház áraban ígérték. F. Z.) Apuka kétszer is már két napig nem dolgozott. Gyulladásban volt a szeme. Most 100 Ft-ot küldött. 70-nel tartoztam. 30 a malacra megy. Azt is csak sanyargatom, nem baj, de rövidesen levágjuk. Ez oly jó. Én rajtam is kitört a nátha, amikor elmentetek. Már javul az egészségem. Írja apuka, igyak sok bort, vöröset. Azóta sem volt egy pohárral sem. Hol a 8 Ft rája? (...) Hívotnak a pártba, nem tudom, mit óhajtanak. El kék (!) menni. Menjek-e, nem-e? (...)

*

Nyilván elment, s az elvtársak meg lehetek elégedve a kispolgári reakció földre döngölt állapotával, mert az 1952. május 27-én írt alábbi levele semmi javulásról nem tudósít. Sztalin ugyan (mi sohasem mondtuk Sztálinnak) márciusban meghalt, s édesapám, a nagy politikus vérmes reményekkel várta a gyökeres fordulatot, ami aztán mégsem akart bekövetkezni. Mégis a várható változások reményében akarták eladni a házat, hogy majd Pest környékén vesznek helyette. Hogy akadt vevő a házunkra (aki aztán visszalépett, s az előlegét vissza kellett fizetnünk), hogy már mi is rendelkezünk a „szegényember tehenével”, hogy apuka illegális borárusításból egészíti ki Pesten jövedelmét, hogy már tud küldeni fiának 20 Ft-ot, szinte semmit sem változtat elkeserítő állapotukon. Az egyetlen reménységet gyermekeik jelentik, vagyis mi az öcsémmel, akik elsőgenerációs értelmiségiek, nagy emberek lesznek. Kiváló tanulmányi eredményem, valamint nézeteim és indulataim leplezése révén a párt lojális és felhasználható kádernek gondolt, habár soha nem léptem be közéjük. Ezért előbb a Darvas József vezette Népművelési Minisztériumba, aztán az Úttörőszövetség központjába szerettek volna küldeni. Azonnal megéreztem, hogy bármelyiknek az elfogadása személyiségem földadását eredményezte volna, ezért mindkettőt elutasítottam, mondván: én tanyán szeretnék tanítani. Gondoltam, ott talán nem lennék annyira szem előtt, s élhetnék a népi íróktól magamba szívott példák szerint. Megvalósíthatnám a magam kis szigetét. Végül persze szó se lehetett a tanyáról. A térképen mutatták meg, hol van Bátya, s ott van szükség magyar-ének szakos általános iskolai tanárra.

Örülök, hogy vágyad teljesült, és nem Pestre mész. Így van ez jól. Fizetésről ugyan nem írsz, de várhatóan kevéske lesz, tengődöl tovább. Ez a mi sorsunk. Apukát rettenetesen bántja, hogy nem tud küldeni pénzt. Mind ide adta, és én adom tovább a házvevőknek. Tudod 4500 Ft-ot adtak előleget, s ebből 500 utazásra ment, 500 eleségre. Vettem egy fejős kecskét. Ehhez kértem 200 Ft-ot. Tehát nyögünk. Apuka, én is fillér nélkül maradtunk. Hogy miből él? Tehát egy hétre el van látva. Vitt 18 liter bort eladni. Literenként 3-4 Ft. Lakás és ebéd egy hét. Hogy mi lesz utána? És itthon a kecske ellát tejjel. Másfél litert ad naponta. A jó Isten hátha ad egy kis munkát, és a jövő héten én segíthetek apukán. El van keseredve, én is mellékesen. Én már régen bírom, most apuka helyett küldök 20 Ft-ot, mert tudom, mennyire kell neked is. Ennyivel kevesebbet adok meg (a tartozásból a szabónak, F. Z.), majd a jövő hónapban többet.

Fiacskám, ne haragudj, hogy ilyen sok rosszat írok. De hát az is bánt, hogy nem leszel itthon az ünnepekre, pedig már oly keveset foglak látni. Apuka jön most minden héten. Oly nagy törődés pedig, főként azért, mert bort visz, amit említettem már. (...) Bakos néni (szomszéd parasztaszszony, F. Z.) meghalt a kecskeméti kórházban. Haza hozták, mint a fiát most egy éve. A szíve nem bírta a fia elvesztését. Pedig lám, te nem hiszed, hogy egy szív is fájhat, különösen az anyák szíve.

Milyen furcsa, én boldog vagyok. Az én fiaimnak csak örülni lehet, és büszke leszek rájuk. Mégis mennyit vérzik a szívem! Tudom, mert oly keveset látlak benneteket. Vagy ez a rettenetes magános-

ság, pláne, amikor nem is várhatunk haza. Zoltánkám, ne haragudj! Tanulj, légy nagy ember! Már az is vagy. Tanár! Érdemes volt emiatt szenvedni. Csókol szeretettel: Édesanyád.

*

Két nap múlva, 1952. május 29-én, már újabb levél született. Kiderül belőle, hogy a vevő visszalépett a házvásárlástól, vagy szülei gondolták meg magukat, de már elköltötték az érte kapott előleget, amit most nehezen tudnak apránként visszafizetni. Spórolnak hát összeszorított fogakkal. *El vagyok keseredve* – írja édesanyám. Apuka megint kecskét akar vetetni, de a család pénzkészlete mindössze 10 forint, ezt édesanyám levélben küldi el nekem, holott a varrásból és egyéb munkákból származó jövedelme továbbra is *igen gyér*. Az újra áruba bocsátott házra már vevő sincs, *úgy látszik, nincs az embereknek pénzük*. Őcsém mindennek ellenére megengedi magának azt a „luxust”, hogy 35 forintos pólóinget vegyen. Magánjellegű népművelői buzgalmamban kölcsönadott könyveimből néhányat visszaadnak. Nekem meg arra sincs pénzem, hogy hazautazhassak pünkösdre, pedig már várt rám a kislány, első szerelmem is.

Oly régen várt leveled megkaptam. Gondolhatod, mennyire vártam. Ráadásul oly rosszat álmodtam felőled. Azok a gonosz csirkefogók, akik meg akartak támadni. Milyen jó, hogy írtál. Édesapád jön szombaton haza. Ő biztosan örülni fog a hírnek, amit írtál, hogy így határozta. Talán jobb is. Nem tudom, te tudod. Több fizetés, szélesebb látókör. Istenem, úgy sem lettél volna közelebb hozzám. Annál is inkább, mert a házzal egyelőre visszamaradtunk. Az előleget persze elköltöttük. Most apuka csak arra keres. Most 500 Ft, aztán 1000 visszaadása. Rövidesen le kell zárni. 400 Ft megvan. Ebből kecskét akar apuka vetetni, hogy legyen mit enni. Fejném én. Félek elkölteni, hátha nem tudjuk visszatenni. Az én keresetem nagyon gyér. Most újra árulom a házat, de már, úgy látszik, nincs az embereknek pénzük, nincs érdeklődő. El vagyok keseredve. Menni szerettem volna már. Szegény apuka is őrlődhet tovább. Nincs megoldás. Csak az ne izgatna, hogy tik (!) is ki vagytok nagyon mindenből: ruha, cipő. A jó Isten gondot visel rátok. Majd csak keresethez jutok. Ha mégis elkelne a ház. Majd rátok is jut valami. Édesapád itthon volt egy hétig. Átformálódva testben, lélekben, ment vissza Ózdra. Milyen jó volna itthon. Őcsinek mondom, majd írjon neked. Olyan kis vaddisznó, nem beszél semmit. Múlt szombaton volt a IV-eseknek a bál Szolnokon. Ők rendezték. Vasárnap egész nap aludt. Az osztályfőnöke kislányával sokat táncolt. Rettenetesen bánt, hogy nem küldhettek semmit. Az össz. vagyonom 10 Ft. És még jobban az is bánt, hogy nem jössz haza pünkösdre. Szinte lehetetlen. Ha mégis jöhetnél, írd meg, édes fiam. Én szerzek pénzt útiköltségre. Az ne tartson vissza. Hát nem jó itthon? Megtudtam azt is, hogy a kislány várt húsvétkor locsolkodni. Látod, ugye mondtam? Még kellemes hírt is írok. 4 darab könyved került haza. Köztük Móricz Hét krajcár. Őcsi vett egy pólóinget. Mint a tiéd volt, 36 Ft. Neked is jól állna. Zoltánkám! Itt küldök 10 Ft-ot a levélben. Ez, tudom, egyenlő a semmivel. Ennyit bírok. Sok-sok szeretettel csókol: Édesanyád

*

1952 már a feszített öt éves tervek éve. Cél az agrár-Magyarországból saját nyersanyag nélkül is a vas és acél országának megteremtése. Továbbá: *Hazánk nem rés, hanem bástya a béke frontján!* Májusban elfagy a termés. Bevezetik az élelmiszerjegy-rendszert. Napi 25 deka kenyér fejenként. Folyik a beadás, a padláslesöprés. 200 ezer parasztember ellen indítanak bírósági pert. Mindehhez az észveszejtő, valóságtól elrugaszkodott hazug propaganda, a mindenkit megbénító terror. (És égiségő Sztalin-szobor.) Édesapám sokszor idézte a régi mondást: *Kutya világ, szűk esztendő, de ránk szakadt mind a kettő.* Alig foglaltam el munkahelyemet Bátyán 1952 szeptemberében, szülei életében is nagy változások indultak meg. Miskolcon élő nyomdász keresztapám komájának (édesapámnak) szerzett egy kéziszedői állást munkahelyén. Fizetése, életkörülményei némileg talán javultak, de így már 300 kilométerre került Kecskétől. A család lelkét, édesanyámat most viszont az én sorsom

alakulása is izgatta. Félt, nehogy valamelyik bátyai lány elcsavarja a fejem, behálózson, ezért anyai jó tanácsokkal látott el. A nyomor azonban most is jelen van. *Különben, élünk, mint szoktunk, nehezen bár, de bizonytalanul* – írja némi akasztófahumorról. A megoldás? *Lemondani*, tudniillik az elérhetetlen vágyakról, igényekről, az emberhez méltó életéről. Tudomásul venni a lehetőségeket. Lám, a diktatúrák mindig erre az emberekben törvényszerűen lejátszódó pszichológiai folyamatokra építenek. Édesanyám már ekkor napszámos munkát vállal: szüretelni jár, cukorrépat pucol, szilvát fejt, lekvárt főz. Levélpapír céljára ezúttal egy nyomdánkban készült segédlevél hátulja szolgált. Amit viszont az öcsém által szerzett Bátor nevű farkaskutyánkról ír, az megint csak az ötvenes évek kor- és körtünete. A szegény állat éhezik, hisz gazdának sincs mindig tele tányérja. Egy rendőr őrmester szemet vet rá, s szeretné magának megszerezni. Ennek érdekében fenyegeti édesanyámat, megemlítve a rettegett Államvédelmi Hatóságot is. Abban az időben egy efféle fenyegetést komolyan kellett venni, mert politikai következményekkel járhatott. Bizony édesanyám lelki nyugalmát is jól felkavarta.

(...) Hiszen tapasztalhatod, már is nősiténének. Vigyázz, fiam! Mert nem tudod, milyen finom az a háló, mellyel férjet fogni szoktak. Neked még céljaid vannak. Az viszont, hogy így van, azt is jelenti, hogy be- vagyis maguk közé fogadtak. Egyébként tudom, te feltalálod magad. Meg fognak ismerni. Túlságosan, tudom, nem merülsz bele az ismerkedésbe, hisz időd se sok van, és ha volna, néha olvass és írd ezután is. Ennek mindig hasznát veszed. És szórakoztat is. És az olyan lányt, aki tolakszik, még a mai világban is mellőzd.

Különben, élünk, mint szoktunk, nehezen bár, de bizonytalanul: újság nincs különös. Matúz (szomszédunk, F. Z.) ugyan nagyon beteg. Bátor sokat koplal. Öcséd nem gondol rá. Kaptam Ilus nénitől korpát, de nem eszi. Voltam szüreten, meg főztem, elfáradtam, de egy kis mustot gyűjtök mire jössz. Édes fiam, ha néha szép napokat akarsz szerezni nekünk, írd sokat, mint most is. A te szobád kedves helyem. A könyves polcot szeretem. Sokszor soká nézegetem, mert te is szereted őket, a könyveket. (...) A ház eladása nem megy (...). Zoltánkám, fiam, azt sem írod, hogyan oldottad meg a vacsorát, reggelit. Egyél és pihenj, mikor csak lehet.

A levéllel közel azonos terjedelmű utóiratból bontakozik ki a helyi hatalmak kiskirálykodásának említett példája. Az ilyen mindennapos ügyeket később, önkritikusan, a személyi kultusz *túlkapásainak* minősítették.

A Bátor kutyátokat igen-igen kerülgették. Tudniillik az a vidéki, azaz egy szegedi rendőrőrmester, aki egyben kutyaidomító is, szemet vetett rá. Napokig járt a nyakunkra. Kérte erősen, aztán küszölt, hogy teljesen ingyen. Erre dühös lettem, megmondtam neki, az ára legkevesebb 500 Ft, erre ő 100-at be is ígért. Hozzá tette, ezt is a saját pénzéből, mivel a kutya idejét múlta, harmadik éves. Tehát apaállat célra alkalmas csak. Nem tudom, el tudjuk-e jobb áron és helyre sinkelni. Nála biztos jó helye lenne. Sajnálom szegény dögöt, mert végtelen sokat koplal velem együtt. Azonban a bűn engem terhel érte. És annyi sok veszélyes lehetőséget tárt elém vele kapcsolatban. Többek közt felelősségre vonhatnak, amiért nem jelentettük eddig az Államvédelmi Hatóságnál, mert ezeket nyilvántartják. Most pedig kérdelek tőled, fiam, mit tegyünk. Mert túl kell adnunk rajta. Esetleg ott intézkedj mielőbb. Édes fiam, ez az élet. Nem játék. Komisz problémák elé állít, és a megoldás mindig csak lemondani. Most elmentem cukorrépat pucolni, szilvát fejteni, lekvárt kavarni, szüretelni. De így lesz must, befőtt, egy kis szőlő télire nektek. Ölel szeretettel:

Édesanyád

*

1952. október 31-én Kécskéről Bátyára írta nekem édesanyám a következő levelet. Ekkor már tudnak küldeni hébe-hóba egy kis hazait. Az én válaszból kiderül, hogy szégyelltem volna elfogadni tőlük ezt az áldozatot. Ezt írtam: *Édesanyám csomagját is megkaptam. A szalonmára nincs szükségem, visszaküldöm. Jobban kell az otthon. Az ifjú tanárnak, azaz*

nekem, ruhát kellene vennem vagy csináltatnom, de a fizetésem jóformán elviszi a labkér meg a koszt. Kécskére már nem szeretnék visszamenni, bár egy ottani tanító ezt *el tudná intézni*. Szüleim további ottani lakása ugyanis olyan bizonytalan, mint a kutya vacsorája. Családunk tehát részese a hirtelen eszeveszett mobilitásba hajszolt magyar társadalomnak. *A vándorbot (nekünk is) a kezünkben van. Lehet, hogy megyünk, lehet, hogy itt pusztulunk.* A magyar ember most a megélhetés kényszere miatt ezerszám *bontja meg a nehezen szerzett fészket*. A Bátor kutya tovább éhezik, ezért tyúkokat lop, édesanyámnak újabb lelkiismereti problémákat okozva. Mivel „luxuskutyának” tekintik, nagy adót vetnek ki rá, amit akár foglalással fenyegetve is behajtának. Levélpapírnak ezúttal egy Stern Béla nevű szolnoki zsidó kereskedő számlanyomtatványait használta föl, amelyek a mi nyomdánkban készültek még a harmincas években.

Drága Fiam!

Oly hosszú ideje várom leveled. Hogy el vagy foglalva, nem érsz rá, ez mégsem lehet magyarázat. Tehát nincs semmi közölni való? Apuka már kétszer volt itthon, vagy háromszor. Zoltán nem írt? A válasz: nem. Miért? Nem tudom. Dühös és nem hiszi. Az utolsó csomagküldeményben én sem írtam semmit. Ezt akarva tettem. Tudniillik nem akartam befolyásolni a szabad elhatározásodat, hogy akarsz-e hazajönni. Tőled függ. Te azt mondod: nem egészen. Vincze Kálmán azt állította, hogy el tudja intézni, hogy Kécskén taníts. De ha neked jobb ott, fiam, legyen. Azonban ruhád hogyan lesz, ez megint talány. Eljött az a fiatalember, te küldted. Túlságosan nem lepett meg elhatározásod. Talán a sors így akarta. Félve és örömmel gondoltam rá, hogy mellettem lehetnél, újra én lennék az anyád. Nem lehet. A vándorbot a kezünkben van. Lehet, hogy megyünk, lehet, hogy itt pusztulunk. Lakást nem mertem adni a kollégádnak, mert úgy tudtam, nem jössz. Újra árulom a házat. Érdeklődő van négy. Egyelőre vevő egy sem. Na, de reméljünk! Milyen nehezen bontom meg ezt a nehezen szerzett fészket, de apukán segíteni muszáj. Milyen szép tervei vannak. Pedig ha tudná, nekem milyen kevés reményem, és mennyire nincs erőm semmihez sem. Elég gyakran beteg vagyok. Nem baj. Énrám már itt nem sok szükség van. Dolgozok, amikor bírok.

A Bátorkád megvan. Hordom neki az enmivalót Szóráthéktól. Ő azzal nem törődik, hogy kijött 36 Ft kutyaadó, és nem bírom kifizetni, és jönnek érte foglalni. Azonban egy-egy tyúkot elkap, én pedig pirulhatok, amikor keresik. Mert titokban elásom. Ő pedig röhögne, ha merne.

Itt rettenetes rossz idők járnak. Esik az eső gyakran, énrám pedig nagyon hat. A torkom, a fogaim fájnak. Csak tél ne lenne soha. Egy szomorú újság: a becses könyvespolcod 26-án vasárnap 11 órakor lepottyant, a kis ház (egy makettom, F. Z.) szabályosan összetört minden ablaka. Felszögeztem újra. Elég lesz egy darabig megint. Könyvet nem adok senkinek. Ne félj, fiacskám, ha mégis rászánád magad, hogy írsz, írd meg miket kaptál meg. Elment a csomag hiánytalanul. Érdekelne most, hisz értékek mentek. Öcsi is írja rég a levelet neked. Még valami. Ha amatőr képeket készítesz, arra is kíváncsi volnék.

Hogy tetszik a tanítás? Gondolom, szereted a szakmádat. Szép is. Örülök neki, hogy jól érzed magad, hisz ott élsz. (...) Tehát várom leveled. Szeretettel:

Édesanyád

Másszor több jóérzéssel írd a levelet alá. Nem, mint egy vadidegen. Tiszteli Zoltán

(Veres Péternél olvastam, hogy a parasztok soha nem írják levelük végén, hogy csókolja, öleli, hanem csak azt, hogy tisztelteti. Ez készített levelem ilyesféle befejezésére.)

*

Szintén Kécskén született az alábbi kézzel írott levél ugyanebben az évben. Mivel én Bátyán egy vasútépítő vállalat üzemi konyháján étkeztem, nem használtam föl a számomra is kiutalt zsírjegyet, hát hazaküldtem édesanyámnak. (A Dunapataj-Baja közötti vasútnak különben csak a töltése készült el, mivel – állítólag – a trianoni békeszerződés értelmében megtiltották nekünk, hogy Jugoszlávia felé hadi szállításra is alkalmas vasút-

vonulat építsünk.) Úgy látszik, panaszkodhattam arról, hogy mindig éhes vagyok, illetve sose lakom jól, édesanyám azzal vigasztal, hogy ő még többet éheznek, de legalább az öcsém kosztja a menzán biztosítva van. Ha majd bír süteményt sütni, küld. Az évekkorábban varratott öltönyöm árának részleteit még mindig nyöggjük, de most már ez a tartozás is az én vállamat nyomja. Öcsém úgy vehet magának cipőt – ha ugyan lesz majd megfelelő méretű –, hogy kiutalást kap rá, az árát meg az eladott használt cipőjének az árából pótolja. Édesanyám éheznek. Varrónői munkájáért alig kap valamit. (*Ruhavarrásért 7 kg korpát.*) Ezért a szomszédoktól kapott ajándék szilvának nagyon örül. Ápolja a rokon kapcsolatokat, unokanővérem levelét elküldi. Másik unokanővéremék (régii vágású úri család) még szolgálat tartanak, de az elszökik azzal a ruhával, amiért édesanyám még pénzt várt. (Szegény embert még az ág is húzza.) Egyébként minden jegyre, illetve kiutalásra kapható elméletileg. Gyakorlatilag jóformán semmit sem lehet kapni.

Drága Nagy Fiam!

Leveled megkaptuk, jegy jól jött, zsírt hozott rá Öcsi. Épp elfogyott. Pénzt még nem küldtél, már pedig én zengtem (?) Zámborinak. Öcsi cipő árából már elment 100 Ft. Istenem, nehezen bírok eleget keresni. Most kapott kiutalást cipőre. 126 Ft, de csak 38-as van. Őt is ki kellett elégíteni. A közellátástól megkapta az ebéd menzát. Ő legalább eszik. Most megint csoda történt Dankó néni adott vagy 30 kg szilvát lekoárnak, meg be is főzök (körtével). Kaptam egy ruhavarrásért 7 kg korpát. Eredmény. Viszont egy csapás: az Ibolyák szolgálójuk (!) a ruhámmal, amit eladtam, elszökött. 130 Ft-nak fuccs. Ez az én privát szerencsém. A szemnyest, fiacskám, küldd. Hogy bírok-e süteményt küldeni, még nem tudom. Szeretnék. Fáj, hogy nem laksz jól. Mit tegyek? Én meg sajnósabb éheznek. Majd ne félj, ha kész leszel, a jó Isten megsegít. Arra gondolj mindig! Lola írt (unokanéném, F. Z.). Elküldöm. Küldd vissza majd, és írd neki, ha lehet haza. Öcsi is majd ír már. Ezt az igazolványt adták. Küldöm. Csókol: Édesanyád

*

1953. január 23-án Kécskéről küldte édesanyám Bátyára az alábbi levelet. Abban az időben még egész természetesnek vettük, hogy 20–30 kilométert kerékpárral tegyünk meg, 6–10 kilométert meg gyalog. De hát édesanyám ettől is óvott volna. Még mindig jó mellékjövedelem a kinőtt, elkopott régi ruhák eladása. Egyszer-kétszer még egy-egy demizson bort is küldtek nekem postán, hisz a szőlőtermelő Kécskén ez jóval olcsóbb volt. Kell-e beszédesebb bizonyíték a korszak nyomorúságára, mint édesapám egyetlen nadrágjának sorsa? Nem csoda, hogy édesanyám ezeket a mondatokat veti papírra: *A helyzetünk tarthatatlan. Meddig kell még nélkülözniünk?* Én az öcsém ingét hordom, neki meg csak egy van. Egymást pénzzel is, ruhaneművel is segítjük. Különböztet minden új ruhadarabot, pl. az akkor divatos, szinte egyenruhának számító lódenkabátot is meg kell koplalnom. Nem csoda, hogy soványak vagyunk. Bátor kutyánk helyzete a döghúsetetéssel javult. A vemhes kecskénk (*gedánk* – ahogy édesanyám írja) meg egy jótét léleknel húzza ki a telet. Az egész levél az értem, értünk való aggodást tükrözi, s egyben jó látteleme a Rákosi-korszak nyomorúságának, amikor még karácsony másnapján is dolgoznak az üzemekben. S aki nem ment be – mint édesapám, azt keményen megbüntették. Édesanyám jól ismerte az aviatika iránt gyermekkoromban kialakult csodálatomat, ezért írt a falu fölött műrepülő figurákat bemutató repülőgépről. Talán egy Szolnokon szolgáló hajdani Puma vadász oktató brillírozott akkor. Én azonban ma már mintha az 1956-os kécskei tüntető tömeget legéppuskázó szovjet szellemű magyar pilóták MIG-jeinek elődjét látnám benne.

Drága Fiam!

Leveled megint elég soká érkezett, de megjött. Utazásod balsikere ott kezdődött, hogy vasárnap mentél, persze akkor Kecskemét felé nincs vonat. Szörnyű lehetett éjjel kerékpározni. Hideg is volt. Na, és a csomagokat hogy vitted? A kabátot igyekszem eladni. Jó, hogy küldted, amíg tél van.

A borod biztosan elfogyott. Mondtam én, és hogy mikor bírok erre előlegezni, hogy küldhessek, ez bizonytalan. Azért meglesz, ne félj rövidesen. Ezidő szerint még van. Lehet 8-9 Ft-ért venni. Apuka most 17-én volt itthon, a nadrágja teljesen leszakadt róla. Dróttal volt megvarrva, a lábát mind kisebezte. A helyzetünk tarthatatlan. Pénz sosincs, a házzal semmi sincs, még mindig várnom kell. Miskolcra sem írtak, de minek is, az itteni vevő nem jön. Hitelbe pedig nem lehet odadni. Apuka karácsony másodnapjára ráfizetett, hogy itthon maradt. Először. Büntetés 150 Ft, egyhónapi kedvezményes ebéd elvonás, és egy nap szabadság elvesztése. Ez hiányzott még! Újság egyéb nem sok. Pásztor Zoli (unokatestvérem, későbbi fotóművész, F. Z.) írt, amit itt mellékelek. Írj neki szegénykének. Ma meg csütörtök, a piactér fölött csodálatosan szálldosott egy gép oly remekül, a lehető legalacsonyabba ereszkedett, és forgott, hol oldalára, hol a hátára. Hajmeresztő volt, és szép.

Öcsi már viseli az érettségi szalagot. Erről jut eszembe, amikor megjött tőled a 80 Ft, elárulta, hogy ő bizony adott neked az állomásnál 10 Ft-ot, tehát ebből 10 Ft az övé. És csalódott szegényke, mert én azt azonnal oda is adtam Fodor Illus néninek. (Édesanyám barátnője. F. Z.) Tartoztam pont 80 Ft-tal.

És még arra kérek, Zoltánkám, Öcsinek a pólóingét ne nyúzd el, lehet, hogy nyárra nem tudok neki venni, s egyetlen inge. Hanem végy magadnak, mihent lehet egy meleg inget. Az mindig kell. Nem írtad, hogy a sarkad újra megtörte a csizma. Bátorra jó világ van. Öcsi hordja neki a vágóhídról a döglött húst. A napokban egy egész borjút hozott. Kicsi gedát (!) oda adtam Lantosékhoz kvartélyba, amíg megellik, ne fájzon, ne éhezzen. Zoltánkám, alig várom, hogy azt ird, hogy megvan a lódenkabát. Csak arra kérek, inkább későbben vedd meg, ne koplald meg. Úgy fáj, hogy Öcsi is olyan sovány, mint te. Bizony szűk a táplálék. Istenem, lesz-e még valaha jobban nekünk. Meddig kell még nélkülözniük. Erre nagyon hidegek vannak. Te nagyon vigyázz, meg ne fájz. Igyál meleg teát, kávét, azt magad is elő tudod állítani.

Most jut eszembe: kártyát kértél. Az már nincs nekünk. Egyetlen hibás van még. Ki az a Podi, aki a minisztériumban gratulált. (Főiskolai csoporttársam, aki a nekem felkínált minisztériumi helyet foglalta el. F. Z.) A sok rossz között milyen jó érzés, ugye? Nem hiába tanultál. Csak, Fiam, hallgass rám, ne temetkezzél el abba a kis faluba, ismerkedned kell, látnod és tanulnod, abból elég egy év.

Most pedig búcsúzó, és gondolatban sokszor megsimogatom a hajad. Szeretettel: Édesanyád.

*

Azt tudtam, hogy szüleimnek végül sikerült áron alul eladniuk kécskei házukat. Aztán ingóságaik nagy részét szintén pénzé tették, s csak a legszükségesebbeket rakták vagonba, hogy elköltözzenek a Gömör megyei Kelemérbe, Tompa Mihály egykori parókijának falujába, hogy édesapám naponta hazajárhasson Miskolcra. A családi levélhalmazban kezdtem keresni ennek is dokumentumát. Aki keres, talál. Így én is megleltem azt a ceruzával írt levelezőlapot, amit édesanyám 1953. május 8-án adott fel a putnoki állomáson, amikor a vagonban várakozott, hogy elszállítsák megmaradt motyójukat Kelemérbe.

Drága Fiam!

Kedden indultunk a vagonnal Kécskéről. Ma péntek éjjel értünk Putnokra. Egy terhet már elvitt a kocsik Kelemérbe. Még várom, itt vesztegelek a Bátor kutyával. Olyan sikere volt az úton, hogy egy világhírű művész megirigyelhetné. Mariska nénéddel (miskolci nővérevel, F. Z.) jöttünk: ő kellemes útitárs. Az a szerencse. Alig várom, hogy odaérjen új otthonunkba. Rengeteg dolgom lesz. Szép lakással akarlak benneteket várni, oda írok neked. Egy éjjel elég hideg volt az úton végig, de fontos a május. Öcsikéd boldogan várja a cipőt. Szeretettel ölel: Édesanyád.

*

A levelekből kibomló családtörténet a vége felé mintha kezdene giccses rózsaszínbe hajlani. Mintha minden probléma megoldódna. Pedig a rendszer még szilárdan tartja magát. Nagy Imre föllépése csak átmeneti epizód, de különben ő is csak a szocializmus keretein belül hozna javulást. A levelekből a legnagyobbnak a Bátor ügye látszik. Azt

szegényt bizony az ávosok csalták (lopták) el. Egyébként nincs itt már semmi baj? Vagy belejöttünk a bajokkal való együttélésbe, mint kiskutya az ugatásba? Édesanyám néha fontos dolgokat elhallgat. Nem ír arról, hogy bútoraik nagy részét eladták, hisz kellett a pénz az útiköltségre, szállításra. Kelemérbe a bútorok közül csak egy asztallal meg néhány székkal érkeztek meg. Mikor először léptem be szüleim új házának küszöbén, még ágyat sem találtam. A földre szórt szalmán aludtunk. 1953. május 18-án már az új keleméri ház rendbetételéről értesít édesanyám. Idilli környezetet lát maga körül. Tele van tervekkel, még csak negyvennégy éves. Egy kicsit újra otthon érzi magát, mert menyecskeként erről a tájról, a Sajó mellől, Sajószentpéterről, bányász keresztapjáéktól került le az Alföldre, a Jászságba, Apátira, majd a Tisza partjára, Kécskére.

(...) Alig látom az erdőt, a hegyeket, pedig körülvesznek. Lefoglal a lakás szépítése. Rengeteget dolgozom, ugye mindig mondtam, ez a jó orvosság. Kőművessel karöltve rendbe is tettük már belülről, olyan, mint egy kis paradicsom. A bútor be van festve. (...) Készül a szép iker ágyam nénémeéknél. Talán jó anyának is nevezhetném. Újra eljött csütörtökön felpakolva. Még kotlót is hozott, meg is ültettem. Veszek libát, malacot. Kéri a csúrt 2500 Ft-ért. Kecskét is veszek persze. Isten segítségével. Erről jut eszembe: mivel a falu református, járok szorgalmasan a templomba. Jönnek értem. El sem maradhatnék. Jó szelíd parasztemberek élnek itten. Mivel nagyon is központban van a ház, nem győzi az ember a köszönést fogadni. Elég zajos is a „klub” a kútnál. (A kút a kerítésünk tövében fakadó forrást jelentette. F. Z.) (...) Unatkozni nem lehet. Elég sok a ráérő ember. Különösen mikor megy a csorda vagy a nyáj, ami rengeteg. Jönnek elébe. (...) Mindenki ragaszkodik hozzám. A megszólítást egyelőre kerülik, mert azt hitték, én nagyságos asszony vagyok. Bár amíg takarítottam, pláne a rongyos nyomdász köpenybe, láthatták, hogy nem vagyok kényes. Cirógattak, babusgattak, hogy elfáradok. Apukát még most is úgy mondják, ha jön, hogy jön már az úr. (...) Az előjáróság udvarias nagyon. Most még hátra van a gang rendbe tétele. (...) A kert szintén rendbe van, amiért hála a sorsnak. Egy jó szomszéd, olyan 32 éves, édesanyjával lakik. Nagy magyar, odaátról dobták át, Cseszkóból. Olyan 70 holdas volt. Most sem állnak rosszul. Onnat hordom a tejet. Vágni lehet a fölét. 3 Ft. Tehát ez dolgozik, mint egy napszámos, 25 Ft-ért naponta. Ezeremester. A kert kerítése 4 kocsi tövis az erdőről. Egy része fel van ásva, és veteményezettünk. Mind a legelő kaszálásért, ami még van a telken. Ha végig nézed, alig látod a végit. Alig hiszem, hogy ez mind a mienk. Gyümölcsfák, élő és rengeteg kívágni való. Kettőt kívágtunk oszlopnak. Járdát csináltunk téglaából.

Most pedig leírom, drága fiam, milyen nagy bánatom van. Igaz nem akartam megírni. Az én kutyámmal, Bátorral baj van. Hogy idejöttünk harmadik vagy negyedik nap eltűnt, vagy ellopták, vagy elindult vissza, amit alig hiszek, hogy hazaér. Figyelték a katonák. Idegen civilek. Gyönyörű példány volt, az igaz. És mennyi kinnal hoztuk idáig, és miben van három éve. Itten úgy megszerették. Mindenki. Csoportban siránkoztak. Eltűnt szegény Bátor. Még az óvodások is elmentek nézni. De talán így van jól. A jó Isten tudja. Itt rengeteg a baromfi. Előbb-utóbb baj lett volna. Pedig úgy látszott, megszokott, de néha olyan rendkívüli volt. Nyugodjunk bele. Nekem már kedvesebb dologtól is meg kellett válnom. Ez az élet. Mert a szívnek meg kell szakadni, ha mindennap bánat éri. Fel a fejjel! (...) Feltettem a csillárt, de amikor hoztam be a ládából, az udvaron szörnyen csodálkoztak, mi lehet az. Én mondtam: ebben ég a villany. És még jobban csodálkoztak, hogy hol veszek bele villanyt.

Őcsém a szolnoki gimnázium miatt az érettségiig még a szomszéd Sándor Fábián takácséknál maradt Kécskén. Nekik írta édesanyám: Az ablakot adják el, de 2000 Ft-ból alig lehet engedni, a szentképet is. Az ára a Zámboiéké. (A szabóé az én ruhám ára. F. Z.) Rózsikám (ő a szomszédasszony, akiknél őcsém lakik, F. Z.), az Isten áldjon meg, hogy gondozod a fiamat. Elbúcsúzik a kécskei szomszédoktól: Üdvözlöm Pénzeséket, Fejes úrnak minden jót, Sándor úrnak jó egészséget (...)

*

Én, úgy tűnik, nehezebben viseltem el szüleim elköltözését, s főképpen házunk eladását, az elszakadást gyerekkorom falujától, Kécskétől. Ennek az érzésnek nyilván leveleimben is hangot adtam, aztán erre reagált édesanyám. 1953. augusztus 23-án írt soraiából kiderül, hogy neki sem volt könnyű lenyelni a békát. De azért ahogyan a kicsiny kécskei házunkat, úgy a még kisebb kelemérit is tündérpalatának látta.

(...) boldogságom a sors hamar megsokallta, mert a nap, a májusi nap, hamar elborult felettem. Leveled egy része kétségbe ejtett. Nem mintha új lett volna. Mert én első perctől tudtam, hogy nektek is fájni fog a háztól való megválás, az otthonunk felbomlása. Nekem is a szívem majd belé szakadt. 24 éves voltam, amikor odakerültem. Megöszültünk, megöregedtünk, és ilyenkor már nehéz új arcot, új embereket megszokni. Én, elhíheted fiam, mindent megpróbáltam, és húztam az időt a ház eladásával. Mindennap csodát vártam, imádkoztam és nélkülöztem rengeteget. Végre nem volt más választás. Apuka is rengeteget szenvedett és koplalt. Mit tehettem? Nekünk már egymás mellett kell élnünk. Tik (!) elhagytok. Az én életem ma-holnap. Eddigi életem oda irányult, hogy tik örüljetek, de most már kimondhatatlanul fáj, hogy ti is szomorkodtok. Ez az ember élete, és ez a kegyetlen sors. Kevés öröm, de sok bánat. Pedig, hidd el, én mindent megteszek, hogy mikor jöttök, szép és kényelmes otthont találjatok. Nem látom a hegyet, az erdőt, pedig ugyancsak körülvesz, a megfeszített munkától. Olyan a ház már, mint egy kis paradicsom. Szép nagy, világos, padlós szoba, helyes köves konyha. Átfestve minden. Zsalugáteres ablakok. Zöldre festve az ajtó is. Az összes falat én kapartam, tapasztottam. Zoltánkám, majd meglátod, beillik régi kuriának, minthogy hajdan az is volt. A porta végét szemmel alig látod be. Gyönyörű zöld, öreg és fiatal fákkal. Gyümölcs sajnos alig maradt. Május közepén dermesztő hidegek voltak, kegyetlen havazott. Tüzelőre eddig nincs gondom. Télire is könnyen beszerezhető. A kert egy nagy része be van veteményezve mindennel. Piacra Putnokra kell járni. Én még nem voltam. Megvultunk, ahogy, úgy, ketten. Az a 300 Ft, ami megmaradt, hamar el is ment. Amikor elindultunk 2100 Ft-om még volt. Ebből kifizettem 575 Ft-ot a vagonra. Mariska nénédé és az enyémé meg a Bátor jegye 130 Ft, bor 120, piac, bolt, festékek, meszelés 200, otthon fuvar 120 Ft. Putnokról befelé 300 Ft. Így megy a pénz Az utazásunk elég gyorsan ment. Három éjjel és két nap ideértünk. Hideg volt egész úton. Főztünk teát. Hatvanban egész éjjel tologattak örült módra nagyokat löktek rajtunk. Kedd este pakoltunk vagonba és szerdán reggel indultunk. Szolnokon időztünk fél kettőig. Hatvanból indultunk csütörtök hajnalban. Miskolcon 11-től este 9 óráig. Éjjel egy órakerültünk Putnokra. Amikor is útnak indultam Bátorral a sötétben az állomást megkeresni. Alig találtam rá. Ott mondták, reggel ki kell korán pakolni. Én elmenetem azonnal hajnalban fuvaros után. Akit apuka már meg is fogadott. Mivel Miskolcra táviratoztam neki. El is felejttem, Bátorral Újszásztól baj volt, rengeteg. Odahaza vett ugyanis Mariska néni egy hasas nyulat, és ő ezt bekebelezte szőröstül-bőröstül. Aminek a következménye az lett, hogy a vagonban rájött a hamar, és nem bírt tőle szabadulni. Amikor meg a vonat megállt, a zsinetet nem engedhettem el. Ő pedig fa irányában nem tudta elvégezni. Na aztán volt kinja szegénynek, míg végre a cókók legtetetejébe intézkedett. Főként a fotel esett áldozatul. Szerencsére csak a huzatja. Hatvanban aztán elég idő volt szabadon háromszor, négyszer is intézkedett. Addig attól kellett tartanunk, hogy kinyában már megmar. Rengeteg szórt nyeltünk mellette.

Már Putnokról nehezen jött a kocsin. Állandóan a lovakra akart rohanni, míg végre leszálltam fél úton és gyalog jöttünk. Estére értünk Kelemérbe. A kutyák majd lehúztak. Akkor éjjel meg volt kötve. Tovább aztán szépen megbarátkozott. Mindenki csodálta. Gyönyörű példány. Az úton is szerette mindenki. Negyedik nap éjjel aztán eltűnt a kutyám. Tehát tőle is meg kellett válni. Sok volt a gyanús érdeklődő. Elcsalták-e? vagy hazaindult, nem tudom. Mindenesetre azóta még szomorúbb vagyok.

Most pedig visszatérek leveledre. Írod, ott akarsz lenni Kécskén, ha jössz, nem sietsz haza, pedig még az otthonod ott van, ahol a szüleid. És ha behívna katonának hamar, még idő sem lesz köztünk lenni. Ha jöttök haza, hát arra kérlek, szerezzetek kötött üveget, még Szóráthék is adnak majd. Istvánka hazaviszi. Hozzatok 5-5 liter bort. Jót és olcsót. Most pedig Zoltánkám még egy fontos. Nagyon udovarias itt a tanács társaság. Megtudták a buszban apukától, hogy te tanár vagy,

és azóta ostromolnak: gyere haza, azaz Kelemérbe tanítani. Ők mindent megtesznek. 120 gyerek, 2 tanító van. Rád bízom, fiam, jössz-e. Addig ne dönts, hátha megszereted a helyet. Igaz, református község... (...)

*

Szintén Kelemérben íródott 1953. november 16-án az alábbi levél. Én előzőleg néhány kiló örölt fűszerpaprikát küldtem nekik, amit ők némi haszonnal árusíthattak. A fűszerpaprika (mint állami monopólium) árusítása büntetendő cselekmény volt abban az időben, ezért a csomagra tartalomként azt írtam: gépalkatrész. Édesanyám örült a küldött paprikának, de aggódik egészségemért. Szüleim, akik soha nem foglalkoztak földdel, most megpróbálnak gazdálkodni. *Kínlódna tovább.* Érdeklődik Kláriról, szerelmemről. Szorgalmazza az öcsémel, rokonaimmal való kapcsolattartást. Beszámol nyomorúságukról, rengeteg kiadásukról, kínlásukról. Még mindig reménykedik, hogy a közelébe kerülök.

Drága Nagy Fiam!

Napok óta halasztom az írást, pedig biztosan várod a csomagot. Megkaptuk a „gépalkatrészt”, sejtettük mindjárt, mi lehet. Azonban Te szörnyű nagy költségbe verted magad, mink ugyanis zöldpaprikát kértünk, és mivel elkéztünk, már nem is vártuk, (...) de már gondolkoztam rajta, és ha jó lesz, kétszerre vagy háromszorra az árát megküldöm. Nem tudom, tényleg 200 Ft-e vagy több, és kellemesebb meglepetést nem is csinálhattál volna. Most, ha megkezdődnek a dísznövágások, eladok belőle, csak még nem tudom, mennyiért. Kécskén 40-50Ft volt litere, bolti ára 64 ft kg-ja. Egyébként roppant türelmetlenül várom leveledet, fiam. Örökké balsejtelek kínoz, csak már december lenne. És a gyomrod hogy van? Tényleg hízol? Rendesen eszel-e? Hallottam a miskolci utadról. Ugye, ugye baj lett, nem vigyáztál magadra, eredj az orvoshoz föltétlen. Pénzbe nem kerül. Hallgass rám, és íj mielőbb. Itt semmi újság. Két hold föld be van vetve búzával nekünk, és kínlódunk tovább. Most szemet kell vennem 300 Ft. Öcsi pénzéből elvettem 200 Ft-ot. 26-án helyre teszem. Ez 500 Ft. Ennyit hoz apuka. Vesziünk neki ruhát, sapkát, cipő is kellene. Kosztra pedig, amit én keresek szűken elég, amíg engednek dolgozni. Néha rettenetesen kimerülök. Örült forgalom van. Mindig sok a ráérő nép, és egy sem siet. Szabni csak éjszaka tudok. Zoltánkám, még karácsonyig írunk majd, de azért kérlek, ha hazajössz eredj be majd Lacikához az egyetemre. (Miskolcra. F. Z.) G/111/E/16 cím, és hozd haza, mert ha nem jönne, meg is halok. Másnap mehet is vissza, hisz közel van. Na meg itthon is lehet tanulni. Hisz ezért élek még, hogy néha-néha láthatlak benneteket. Én nem mehetek hozzátok. Hozzad nincs mód. Gyere mielőbb Kécskére közelebb, de vigyázz. Ne tegyenek ki a tanyára. Klára (kécskei szerelmem, F. Z.) mit küldött a csomagban? Tán fényképeket. Az ám, írj Mártának (volt vadászpilóta felesége, unokanővérem, F. Z.) a géptok ügyben. Tán oda küldik Pestről. Úgy emlékszem 150 Ft lesz, én azt gondolom, ha meggondolod, hogy jobb helyen szeretnél lakni, eredj egész nyugodtan, te tudod, hogy jobb. Írj hamar. Édesanyád.

*

1953. október 28-án keltezett levél egy csomagban érkezett, édesanyám annak örül, hogy mégsem vonultattak be katonának. Mellékesen arról is szó van, hogy édesapám ingázó munkás. Ilyen akkor már a fél ország. Előbb „fakaruszon”, teherautóból átalakított fűtethetetlen buszon, később vonattal jár be új munkahelyére, az ózdi nyomdába. Reggel fél négykor kel, délután hatra hazaér. Mielőtt édesanyám levelét idézném, édesapám egy ekkortájt írott leveléből mutatnék be egy részletet. Arról ír, hogy jó volna közelebb kerülni hozzánk, mert akkor nem kellene mindennap hajnalok hajnalán (úgy is mondhatnám, hogy éjszakának „vadján”) 3 óra 40 perckor kelni, és 8 óra helyett 12-13 órát távol lenni otthonomtól. Nem beszélve a fűtetlen kocsikról, amikben hetenként háromszor-négyszer részünk van. Öcsém az egyetemi ösztöndíjából néha nem tudja kiváltani a vacsorát, de már tud venni egy-egy ruhadarabot.

Drága Nagy Fiam!

Oly rég várt lapod megjött. Mindig éreztem, hogy valami nincs rendbe körülöttem. Féltem és imádkoztam. A jó Isten meghallgatta. Egyelőre megmenekültél, Csak az a tudat fáj, hogy úgy vonultál be, mint egy árva gyerek, De minden jó, Zoltánkám, ugye, ha a vége jó? Nyugodtabban alszok és várom a karácsonyt, és akkor mindenről beszélünk. Soha olyan örömteljes levelet nem kaptam, pedig mindig írsz valami kellemeset.

De térjünk az anyagiakra. A dobozban van szalonna. Nem sok, de jó. A sült disznóhúst, a titkárék küldték kóstolónak. A hurka elromlott volna. A pálinkát használd jóegészséggel. Kisüsti, házi, varrtam érte. A kalácsot kávéval fogyasztod, az jó szárazon is.

Nem különben egyéb is, a mézes. Zoltánkám, a paprikát próbálok értékesíteni, és mihent (!) pénzt csinálok belőle, küldöm. Te tudod, még nehezen megy. A disznóvágás még később kezdődik. Akkor talán jobban kell. Gyönyörű piros és finom. Elseje után megyek Öcsihez. Az elvett pénzt most pótolom vissza, tudniillik, az övéből vettem, amit kapott 800 Ft-ot. 7-én itthon volt. Nem volt más pénzem, ami kell, és útiköltséget adni. Mostani fizetésből a 800 a szénvétel lesz, és nincs tovább. Remélem karácsonyig lesz munkám több. Írjál! Az órát azért nem küldöm, mert igen nagy szolgálatot tesz. Hajnalban csörög. ½ 4-kor kel apuka, és alszik nyugodtan. Hagynom kell. Majd viszed. Egyébként jól vagyunk. Öcsi most az angol-magyar mérkőzés előtt fogadott a komákkal és vesztett, mégpedig egy 6 Ft-os csokoládét. Pedig a vacsorát megint nem bírta kiváltani. Levontak megint (...) 30 Ft-ot. Itt a házzal várunk, majd csak lesz valami.

Öltözik a gyeregem. 900 Ft-os lódent vettünk. 130 Ft-ért köpenyt. Most spórol nadrágra. Sínadrág kéne. A 800-hoz 200-at teszek: ruha, cipő tán lesz, sapkája sincs meg kesztyűje (se).

Bezárom levelem, mert még máma sok van hátra. 8 óra este, én nem szoktam korán feküdni sosem. Apuka igen. Ma félórát késett a busz, tegnap 1 és 1/2 órát, és mi lesz télen? 15-16 fok a hideg erre, nappal sem enged. Sok szeretettel csókol édesanyád és hála a jó Istennek megmenekülésedért.

*

1953. karácsony előtt írta édesanyám egy levelében, hogy készül a karácsonyra, s akkorra még hús is kerül az asztalra. Akkoriban ez nagy dolognak számított, s nem csak nálunk.

Igyekszek jó karácsonyt varázsolni. A jó Isten megsegít, tudom. Apuka is nagyon várja. Húst oly ritkán eszünk, de akkor lesz.

*

1954. április 4-e ünnep volt. Ekkor kellett megünnepelnünk, hogy az oroszok elfoglalták hazánkat, megszálltak bennünket, megfosztottak szabadságunktól. Mégis a felszabadulás napjának nevezték hivatalosan. Ekkor írta édesanyám az alábbi levelet Kelemérből. A levélpapír a nyomdánk papírárjegyzékeinek egyikéből került ki, de mindkét oldalára lehetett írni. A levél újabb költözési tervről számol be. Most meg Kelemérből Putnokra szeretnének áthurcolkodni, hisz onnan, vasút lévén, könnyebb a bejárás apukának Ózdra. Aztán hír jön kécskei szerelméről is. A rokonok meg házasodnak, szülnék. Enyhül a diktatúra, már földeket is vesznek az emberek, az államosított házakat tulajdonosaik visszavásárolhatják. Néhány pohár bor után még mosolyogni is tudnak a szüleim.

Drága Nagy Fiam!

Vasárnap van, fekete vasárnap. Közeledik a húsvét, az a szép ünnep, amikor a család össze szokott jönni. Nem tudom, újra találkozunk-e? Vagy a sors, ez a kegyetlen, ezt is megtagadja tőlünk.

Most április 4-e, vártam Öcsikét, reméltem, hazajön, hisz neki egy ugrás. Nem jött. Kértem, írtam neki. A múlt szombaton voltam Miskolcon. Szerettem volna neki venni rövid ballonnadrágot, zipzárás inget, de nem volt. Szombat volt. Neki volt 200 Ft megspórolt pénze, adtam hozzá 100-at, majd megveszik. Mártával Mariska néniék itt voltak. Hozott sok minden ennivalót, nekem egy

cséh gyártmányú cipőt, gumitalpú, finom. A Mártáé volt, 60 Ft. De szegény apukának már nem bírom a nadrágját megfoltozni, még mindig azt mondja, nem is kell neki. Ha lát egy jó ruhát vagy kelmét, mindig azt mondja: olyan kéne a gyerekeknek. (...) de mikor ő azt mondja, lehet, csak tőlem függ, de én félek belemenni. S ezen naponta feleselünk. A helyzet a következő: Van egy eladó ház Putnokon. Több is, de ez beköltözhető lesz, de csak augusztusban. Már most ő ezt le akarja előlegezni, Andrásnak a mienket eladni. Persze a differenciát, mivel ezért többet kapunk, megforgatni és jövedelmeztetni. A ház, amit néztünk Putnokon, Juhász kőművesé. Udvara nincs. Szép kis lakás, és 18 000. A mienk 25 000. De a sok sallang. És olyan hosszú idő, három hónap. Viszont a helyzet majdnem tarthatatlan. Ketten keresünk, és sajnos nem találunk, oly kevés. Mit tegyek? Apuka zaklat újra. Én várnék még őszig, de az ingatlan ára meggy fel rohamosan, és akkor azt a 18 000-et nem adják. Egyrészt máris rebesgetik, a magunkéért pedig nem kapunk aránylag többet. Kécskén a Feketék mellett, ahol Zajzonék laknak 60 000-ért kelt el. Na, apuka hallgathat. Ha várunk egy évet, hát bizony jobban járunk. Nem várt. Még arról is ír, hogy a nagy házából, akiket kiköltöztettek, visszamehetnek. Már Dankó néni is otthon lakik. Ami inkább téged érdekel. Úgy látom akcióba lépet a jónép. Nősíteni akarnak. A Klárikáról egyetmást, ha még érdekel. Szép a kislány, elhiszem. Egyet fájlal állítólag: keveset írsz neki. A lányok, tudod, elvárnak többet. És úgy mondja, mindent megtesz a kedvéért. Talán még pedagógiai főiskolára is elmegy. De te ugye lemondta a Kécskére való helyezéséről. Kértelek én is, szerettem volna, de különben írt neked Ilus néni. Azt írja: amit nekem írt levelet, majd azt egyszer megmutatom neked, bizonyára nem lesz neked közömbös. Te fiam, őszinte fiam voltál mindig. Most is kérlek, ilyesmit előbb velünk tudasd. Oly kevés örömiünk van. Legalább egy levéllel szerezhetsz örömet. Vagy olyan nehéz ezt megtenni? A táviratot megkaptuk. Apukával jót mosolyogtunk az aláíráson. Igen találó a „nagyobbik gyerek”. Ezt ő szokta mondani. Ugyanakkor hozattam nekünk egy liter bort. Már karácsony óta nem is láttunk. Nevettünk, mert megártott. Éjjel fáj a gyomrunk, fejünk tőle. No, a kécskeiek kinevetnének érte, nem való nekünk már inni. Egyébként fáj mindig a háta apukának. Ennekem a szívem ritkán fáj, de rettenetes fáradt vagyok. Mindig szedem a csillapítót, mindig szeretnélek látni. Javult-e a testsúlyod, jól vagy-e: Eszel-e? Mit vettél? Rettenetes, hogy nem mehetek hozzád, de remélem ősszel megvalósul ez az álmom. Akárhol leszel, apuka is mindig biztat. Egyébként a búzafield elég szép, azaz szépen átvészelte a nagy telet. Nemsokára ültetjük a krumplit, kukoricát. Ha a Mindenható ránk tekintene, jó termés kéne. Hallom, Kécskén vásárolják nyakra-főre a földet, szőlőt. Kocsérról is írtak. Ilus néni és Potyi irántad melegen érdeklődik. Veszekszel-e még a gyerekekkel. Jól viseld magad, írja. Egyébként nagyon boldog, mert a kertben az ibolya bimbózik. Agnest megkérte valaki. Ilus néni nem akar hallani róla. Ági is vigyorg, csak rajta nem tud mit szólni (?) máskülönben. De az a baj, hogy Potyi beteg. Belső bazedovja van, ami által a szíve fáj. Hegyi levegő kéne neki. Én írtam mindjárt, hogy jöjjön hozzánk el ide, ennél gyógyítóbb helyre nem is mehetne. Még nem válaszoltak. Szegény Ilus nénéd olyan kétségbe van esve, hogy írjunk neki kimerítően, hogy vagyunk, hogy élünk. Ha hazajössz, sok érdekes levelet olvashatsz. Bagóék is írtak újra József napra. Az apuka hozzájuk írt levelét remek irodalmi műnek minősítették. Potyit várom. Istenem, hogy látom el, mint beteg vendéget. De jó az Isten, velünk lesz. Mert ugye, aki szeret segíteni, azt a jó Isten is megsegíti. Böske néniék úgy vannak, ő december óta most kelt fel, a kis Kati már nincs náluk. Lola még mindig fejőstehén. (Hozzá fordulnak a rokonok anyagi segítségért. F. Z.) Ibolyának másik babája lesz. Program-gyerek. Nem akarnak luxusautót. Mariska néniék disznót vágtak. Vettek motorkerékpárt 10 000 Ft-ért, valami cseh gyártmányt. Gabi bátyád lánya májusban esküdik. Hogy itt mi újság? Különös nincs. A kondás felesége fűbeharapott. Szegényt szívszélhűdés érte a legelőn. (A további rész hiányzik.)

*

Az alábbi, füzetlapon szakadozottan fennmaradt levélen nincs dátum, de valószínűleg 1954 tavaszán keletkezett. Nehéz helyzetük alig enyhült, a gedájuk ellátja ugyan őket tejjel. Édesanyám ismét érdeklődik Kláriról, reméli, hogy elveszem. Úgy érzi, nem készített föl

bennünket elég alaposan az életre. Villamosítják Kelemért. Megy a pénz a föld megmunkálására.

Drága Nagy Fiam!

Negyedik hó 6-án érkezett leveledre már válaszoltam. (...) Voltál-e Kécskén? Remélem, igen, ha már haza sem jöhetsz. Kibékültél-e Klárikával. Ne félj, őt is szeretni fogom, nem vagyok én olyan rossz, ha titeket nem jól neveltelek is. Látod fiam, azért mindenért nagyon sokra becsüllek benneteket. (...) Nagy újság van. Két szép gedánk (!) született. Még a hátam most is fáj, ha lehajolok (...) mert fejni kell az öreget. Na, meg vezetik a faluba a villanyt. 1300-ba kerül. Másnak kevesebb, a parasztoknak. Lesz rádió. Öcsi csinálja, csak a pénz kevés hozzá. Most a földdel vagyok elfoglalva. Kétnaponként voltam kukoricát ültetni (!). A búza is szép. De hideg van erre. 26-án nagy hó esett. Most szántásért fizetek, jön a villany első részlete 130 Ft. (...)

*

A következő levél valószínűleg 1954-ben kelt Kelemérben. Elnyűtt ruháinkat még egymásra testáljuk, de már tudunk venni is néha-néha újat. Nagy dolog volt ez. *Ez már a megvalósult szocializmus!* – szoktuk mondani némi élccel. Édesanyám a varrogatásból szerez valami kis pénzt továbbra is, ha akad munkája, de legjobban a bérbe vett községi három hold tartalékföldben bizakodnak. A napszámosoknak is varrással fizet. Jóságokat nevel. Már vendéget is mernek fogadni, bár nem úgy, mint a háború előtt, amikor szinte mindig akadt a házunkban látogatóban egy-két rokon. Figyeli a helyi pletykákat, és beszámol róluk. Kezd önellátó lenni. Istenbe vetett erős hite nem engedi, hogy elcsüggedjen. Én már második éve Bátyán tanítottam, s a nőülés problémája, a *kit kéne elvenni* kérdése foglalkoztatott. Ebben az életkoromban „váltam le” igazán szüleimről, amit azzal is demonstráltam öntudatlanul, hogy egyre ritkábban számoltam be magamról levelekben.

Drága Nagy Fiam!

Nagysokára végre újra írtál. Annyira nyugtalanított hallgatásod, hogy már egy táviratot akartam meneszteni, hogy felébresszelek. Fiam, mért teszitek amúgy is megviseit idegeimet ennyire próbára? Most is, mint a múltkor, egyszerre jött meg leveled Öcsikéével. Tehát dupla öröm. (...) Lacika érdeklődött tőlem a szürke ruhád felől. Te ugyan nem írtál róla semmit, s így, gondolom, meggondoltad. Most pedig még egy kérdést megkockáztatok. Erre mégis válaszolj. Tudom, itthon van a ballon nadrágod. Ugyan pecsétes és elég fakó, azt gondoltam, te ugyan Öcsire testálltad, én pedig jobbnak láttnám, mivel Öcsi most vesz rövidnadrágot, tehát édesapádnak átalakítanám, ha ugyan nem szűk neki. Nagyon-nagyon nincstelen. Még ugyan nem tudtam rábeszélni. A nyárra lemállik róla az utolsó. Hogy nagy baj, tudom, de meg fogod érteni. Túlságosan nem részletezem, majd szóval. Csak annyit: a múlt évben Lacikának sok minden kellett. Tudod, hogy állt. Azt is tudtad, az apuka fizetése csak tüzelőre kellett a télen. Az az én kis szerény keresetem a kosztra. Már most jön a nyár. Keresetem jóformán semmi. Nincs szezon, vagyis pénz semmi. De mégis azt hiszem: tudod a föld... Ettől várok, azaz várunk mindent. Apuka szegény olyan boldog reménnyel van telve. Ha sikerülne a termés. Én vállaltam mindent. Ezt nem is remélte, a harmadik holdat is. Sajnos most késve mindenki. Ugyan beültettük kukoricával, babbal, mákkal, tökkel. Két asszony, apuka meg én dolgoztunk rajta. Csehország határán van, a tanácsháza felé. Gyönyörű hely. Napszám, vetőmagot levarrom, az is valami. Krumplit vettem 100 Ft-ért. A múltkor voltunk apukával megnézni a búzát, az elég ritka, de szép. Na, még ültettünk napraforgót a szélibe, mivel be kell adni 4 kilót. Egyéb beadás mind búza. Átváltottam búzára 72 kg. Kölcsön 210 kg arató és géprész. Na most ott kimarad egy negyed része üresen, mivel kézzel lett vetve, na meg nagyobb két holdnál, de két hold van beírva. És ezt a részt én magam két nap beültettem kukoricával, babbal, tökkel. Ez illegális. Nem baj. Ki is kelt szépen. Mehetünk kapálni, csak hozzák a sok varrni valót. Ja, igen a napraforgó ültetés után (?) apukával először kaptunk egy kis ízelítőt. Persze délután mentünk ki. Égzengéssel és széllel hatalmas zápor a nyakunkba. Nem messze van ugyan, de hazáig áztunk. Azóta csak egy kis izomláz, részemről

halálos kimerülés. A Jóisten velünk van. Holnap hétfő, megyünk gordonyozni, azaz acatolni a búzába hárman. Most 26-án fizetem a szántást. Kb. 140 Ft. Villanyszerelés 130, apukának egy ing, mert sajnos csak egygel van egy szószerint. Most pedig talán már írtam is, jön Kocsérról Potyi. (Unokahúgom. F. Z.) Írta a héten. Csak a Jósten tudja, hogy látom el, az valahogy majd meglesz. Csak tik is jönnétek már, hogy ne unatkozzon, szeretném kellemessé tenni neki a nyaralást.

Zoltánkám, tudom, várod az apuka levelét. Sajnos őt hamarabb megcsigázza a paraszti munka, mint még engem. Csupa nátha, és ami még nagyobb baj, fáj a szeme, vérbe van. Most akart írni vasárnap sokat neked. Mihent lehet, ír. Ennekem a fogaim fájnak nagyon. Nem baj. Mindent értetek. Hátha az ősz hoz valamit. Istenem, ha termés lenne! Az idő hideg. Volt ugyan sok eső. De mi lesz, ha nem sikerül. Fiam, te tudsz imádkozni. Tedd meg, ez az utolsó tét.

Talán írtam, eladtam a két gidát 100 Ft-ért. Fát vettem 150 Ft. Most kel 20 kis csirkém 23 tojásból, újra ültetetek. 6 Ft-ért adnak egy naposat, én felvevelem. Sokat. Ugyan itt baromfivész van. A gida három és fél liter tejet ad. Újság nem sok van. Esetleg: a titkáréknak megint lány született húsvétkor, Darai tanítóéknál újra fiú. A postamesternőt elhelyezik, férjhezment. Itt a marhát még most hajtották ki először. A berzencei szilvafák háromnegyed része kifagyott. Az orgona most bimbózik.

Fiam, én ugyan írok egyet-mást, te viszont keveset. Különösen a lány-ügyedről, Tudod, hogy nekem mindenről lehet beszélni. Édesanyád vagyok. Egyébként Kécskéről mindenről tájékozva vagyok. Két levél van itt, ha érdekelne, el is küldeném. Vagy, ha hazajössz. Én csak azt mondtam, te ne beszélj le a további tanulásról, a diploma mégis valami. Esetleg legyen pedagógus Klári. (Orvos lett. F. Z.) Az rövidebb idő. Az meg csacsóság, hogy nem bízol benne, hogy túl szép lány hozzád. Hát te mire becsüled magad? Hol az önértet? Te nem egy buta parasztgyerek vagy. Sőt! Ehhez tartsd magad! Ők tudják, mit csinálnak. És ha ruhát veszel, vigyázz, egy szabót kérj meg, vagy válassz, vagy a Pannát (későbbi feleségemet, F. Z.), be ne csapjanak. Öcsike jön 29-én. Elsején behívják katonának. Te mikor jössz? Szép a kertem, és Andrásé felibe, mert bekeríti tövissel. Gyümölcs nem lesz. Az itteni igazgatót a zádori buszból egy asszony meg akarta verni, mert a fiát megütötte az iskolába. Írjál fiam sokat! Őlel Édesanyád.

*

Megint egy dátum nélküli levél az újkécskei iparostanuló iskola segédlevelének hátoldalán. (A segédlevél a mi nyomdánkban készült.) Kiderült, hogy a keleméri föld nem hozta azt a termést, amit vártak, sőt 900 forint ráfizetést jelentett. Újabb nagy változás. A terv megvalósult. Szüleim Kelemérből Putnokra költöztek, a patak utcájába, ami mára szinte teljesen cigányteleppé változott.

Drága Fiam!

Tudom, nehezen érted meg az én firkálásomat, amit utóbbi leveledben is írsz. Apukát kértem, írjon, de tudod, milyen kényelmes, na meg éppen elfáradt jobban. Vasárnap reggel bement Putnokra, hogy a ház-szerződést aláírhatja az eladóval, na meg Berecékkel. Ezek nem ellenkeznek. Tehát az ő nevükről (!) egyenesen megy az András nevére. Nem ellenkeznek. Zoltánkám, hogy jobban megértsd, megpróbálok értelmesen megmagyarázni, esetleg nem úgy mint apuka, de mégis.

Eladtuk a házat 30 000 Ft. Ez titok a tanács előtt. Vettünk 25 000-ért Putnokon. Kifizetett érte András 20 000-t azaz húszezret. Ötezer pedig november elsején, a beköltözéskor ad minekünk. Minekünk pedig ötezer forintot ad. (!) Ebből kifizessük (!) Berecétet, de ezer forintot meg az adót meg a kamatot. Aztán marad az ügyvéd, 700 Ft, és vagy át kell mindjárt iratni a putnoki házat, vagy veszünk malacot. Létesítünk egy kis tőkét, ha lehet. A ház elég kicsi. Áll négy helyiségből. Padlós szoba, köves konyha, ami lehet előszoba, konyha, kamra, ólak. Egy hosszú kert, kis udvar, villany. Kút az utcán van. Három darab gyümölcsfát látok. Már kapnának érte máma 28 000 Ft-ot. Ha eladnánk, beköltözés november elsején. Ezek Pesten vettek házat 60 000 Ft-ért.

No, már most újra megpróbálok részletezni a terméseredményt, addig is, míg Apuka ír. Akkor se lesz ugyan se több, se jobb. Szóval tudom, átlagos rossz termés gabonából. Termett nekünk öt mázsa

negyven kiló. Ez éppen kifutotta a búzába való kiadást. Kölcsön búza: két mázsa tíz kiló. Aratás, két mázsa (beadás és a géprész). Érted már, Fiam? Most pedig a pénzkiadás. Volt rá a szántás 300 Ft, vetés, boronálás 300, búza hazahordása 200, gépléskor vacsora 100 Ft. Tehát ráfizetés 900 Ft kereken. Ebbe maradt 50 kiló búza és ocsú. Azonban a babszüret is megvolt. Kb. 50 kiló bab lett tisztán. Apukával megszenvedtünk érte. Meleg volt. Taligán hoztuk haza száraztul. Kukorica is lesz, de az nem olyan szép, mint ígérkezett. A csirke döglök. Nem baj, fiam, majd csak helyre vergődünk idővel. Ne félj, neked is könnyebb lesz, ne ess kétségbe, hogy kevés a tudásod szellemileg, többet pihenj. Kisebkek legyenek a terveid (!) egyelőre. Adósságod ne legyen, arra vigyázz!

*

1955 májusában írta édesanyám a következő levelet. Ír itt a levéltitok-megsértőkről. Más leveleim valóban nagyon lassan jutottak el haza, s ezért feltételeztük, hogy cenzúrázzák. Aztán ír a nyomorról, ami mégis jobb a háborúnál. Pedig tán mindegy, hogy melyik emészti el az embert, a háború vagy a nélkülözés. Amikor a szabadságról „filozófál”, már a hivatalos propaganda hatása érződik édesanyám szavaiból. Még hogy „szabadság”? 1955-ben?

Drága Nagy Fiam!

Leveled megkaptuk, amit régen vártunk. Ugyanis most elég hamar ideért. Dátumod szerint 3 nap alatt. Ha jól tudom 23-án adtad fel, és 26-án itt volt. Már a dátumot pontosan nem tudom, mert a leveled Apuka zsebében van, ő pedig május elsejei őrsegen van a nyomdában. De azt pontosan tudom, hogy 3 nap jött. Úgy látszik, azok a pribékek most nem késleltették. Tudod, gondolkoztam, és Te is gondolkozzál, nem olyan lehetetlen, hogy a levéltitok sértegetők a barátaid valamelyikében keresheted, akik pusztán kíváncsiságból teszik, de az is lehet, hogy megbízásból. Én ugyan, fiam, nem is kívánom, hogy sokat írj, különösen olyat ne, amin ők csemegézhetnek. Egészséged, hogyléted érdekel. Az anyagi helyzetről tudom jobb nem beszélni. Hiszen az bánt, hogy nem vagyok ott veletek. Messze vagy és nem segíthetünk, mert mi is csak őrlődünk. Mit akarnak ezek tudni? Hogy még táncolunk örömiünkben a jóléttől, hogy még lassan pusztán kenyérből sem ehetünk eleget. De hát nyugodjunk bele, mert hisz fontos a szabadság. Emlékszel, amikor azt mondtam, csak egyszer együnk egy nap inkább, csak ne legyen háború. Pedig tán mindegy, hogy melyik emészti el az embert: a háború vagy a nélkülözés. És mégis azt mondom: ne szóljunk semmit, minden jobb, mint a háború. Várom (...) a nyarat, akkor újra feltámadok. Jöttök haza, és hogy Anica (menyasszonyom, későbbi feleségem, F. Z.) jöhet-e, az csak természetes. Ha Te meg akarod hívni, mi szívesen látjuk. Az anyagiak meg majd megoldódnak valahogy. Akkor már lesz zöldség, lehet legelni (persze a gedának), könnyebb lesz főzni. Egyébként vágunk 2 hét múlva. Ahogy egy két éves kislány mondta a szomszédban, terebélyesedik erősen a szőke poca. Két kotlósom ül már. Egyik a nappaliban (ez egy kis túlzás, hogy nappali, F. Z.) költ is csibét. Tehát jön a tyúk-gólya is. Hogy még jobb hírt is írjak, amint mondtad, a jó Isten a tavasszal megküldte az én egészségem is. Ez valami csoda. Megenném a vasat is, és tán meg is híznék, úgy érzem. Lacika 2-án volt itthon. Jön május 26-án egy pár napra, aztán lesz a vizsga. Kellene neki egy ing, de most már van egy kevés munkám, lehet, hogy veszek. Más újság nincs. Miskolcra nem mehetek december óta. Onnan sem jönnek. Még Mariska nénéd sem. Félnék a szegény rokontól mind. A húsvét nagyon szomorú és csendes volt. Nagypénteken voltam templomban. Abban bíztam és bízom, hogy a jó Istent sem hagyod el, hisz ő velünk van mindég. (!) Az Ördög cica megvan. Sovány, bogarászik. Az idő most már itt gyönyörű. Oly szép a tavasz, hogy nem érdemes szomorkodni. Apuka minden fizetéskor hoz egy kis virágot is, de nem dalolja hozzá, hogy nem tudok én neked csak virágot adni. Úgy is tudom. Most már sok minden jót kívánok, és szeretettel csókol Édesanyádat és Anicát is üdvözlöm és várom: Apuka

*

Putnok, 1956/12. Ez az alábbi levél keltezése. Nyilván házasságkötésünk, szerény lakodalmunk után született. (Jellemző, hogy templomi esküvőnket éjfélkor, csak a pap

barátunk meg két tanú jelenlétében mertük megtartani.) A levél előzménye valószínűleg az volt, hogy a lakodalom alkalmával én a népi írók ideológiájának szellemében bíráló megjegyzéseket tettem Ibolyáék (jómodú unokatestvéremék, F. Z.) városias, a falusiakétól eltérő viselkedésére. Édesanyám néhány mondata jól jelezi az akkori idők általános szegénységét, az én könyvszagú felfogásomat, s még írói hajlamomra is céloz.

Drága Fiam!

(...) Zoltánkám, kezdem megérteni, hogy tényleg szörnyű ez a kaszt-rendszer: pesti, úr és falusi paraszt. Hát te is ilyen elfogult vagy? Hát csak a parasztember, hát más nem küzd az életért. Hát apuka meg más szegényember mit eszik? Pástétomot? A gazdálkodó embernél, hogy bizonyos időszakokban nem érnek rá főzni, azt elhiszem, de nem éppen azért, mert nincs. De vannak emberek, akik mennek dolgozni éhen, és hazamegy, és nincs semmi. Vagy megy a boltba és vesz egy kg krumplit, ¼ kg zsírt, ½ kg lisztet, mert azt a fizetést, amit legtöbb ember kap, csak úgy oszthatja be. Még bab sincs, mert nem kell egy liter 5 forintért.

Hiányzik neked az élettapasztalat. Kevés helyen fordultál még meg, így pedig sohasem lesz belőled író. (...)

*

Levelezésünkéből kibontakoznak szétszórt családunk mindennapjai az 1950-es évek elején. Az ország általános helyzete, a társadalmi feszültségek szülik a levelek elkeseredett mondatait. Sokan megírták már, hogy az általános nyomorúság, a kíméletlen terror mennyire hozzájárul az 1956-os forradalom kirobbanásához. A forradalomnak mi, vagyis a családunk, vidéken élvén, csak szemtanúi lehettünk, de öcsém a miskolci egyetemen belekerült annak forgatagába. 1956. október 25-én, az első megmozdulások hatására azon melegében kezdte írni nekünk beszámolóját, amit alább idézek, majd Putnokon fejezte be. A levél azonban csak a forradalom bukása után érkezett meg. Körülbelül ekkortájt kaptuk meg édesapám beszámolóját is. Előbb ezt mutatom be. Érdemes összehasonlítani az 59 éves édesapám és 21 éves öcsém levelét. Édesapám a maga keserű élettapasztalatával sokkal visszafogottabban ír. Nem mer lelkesedni. Fél, hiszen őt tizenkilenc után a fehérek meg a csendőrök, negyvenötben meg a kommunisták verték már félholtra. Íme, édesapám 1956. november 12-én kelt levelének részlete:

Kedves Gyerekeim! Próbaképpen írom e lapot. Ha megkapjátok, jó, ha nem, arról sem tehetünk. Putnokon csend és nyugalom volt és van. Itt Ózdon volt egy kis „ribillió” okt. 29-én hétfőn. Három ember lett a „népitélet” áldozata. Borzalmas volt. Én ugyan nem láttam, de szemtanúk elbeszéléséből tudom, hogy előbb félholtra verték, majd lábuknál fogva akasztották fel az illetőket. Miskolcon egy héttel előbb hasonló események zajlottak le nagyobb méretben. Édesanyátok kétségbe volt esve Öcsiért. Szerencsére a tanítás ott is megszűnt, így öcsétek is hazajöhetett. Azóta itthon van. Nem is megy vissza, csak ha a tanítás megkezdődik. Édesanyátok azonban még mindig nem nyugodott meg. Nagyon a szívére veszi a szomorú események sorozatát. Sajnál mindent és mindenkit. Emberileg ez érthető, de az a baj, hogy ezzel ő saját magának nagyon sokat árt. S a legnagyobb hiba: nem hallgat az okos szóra.

Végül pedig az öcsém élménybeszámolója.

Kedves Zoltán és Anica! Az egyetem történetében példa nélkül álló események zajlanak le mostanában itt nálunk is. Hétfőn kezdődött a diákszemélyekkel. Nem írom le, azt látni és hallani kellett volna. Szervezett, az egész országra kiterjedő egyetemi mozgalom egyik igen fontos mozzanata volt ez. A negyedéves gépészek 11 pontos követelését fogadta el viharos lelkesedéssel egyhangúlag az éjjelig tartó parlamenti ülés. Másnap 600 példányban ment az ország minden részébe ez a memorandum. Még most is gépelik a mi számunkra. A fő fejesek ellenzik, és igyekeznek leszerelni bennünket, de a di-győri munkások is velünk vannak. Tegnap este Gerő beszédén annyira felháborodott a társaság, hogy azonnal ki akart menni tüntetni. Legalább egy kisebb fajta Pest lett volna

belőle, de a városi párt főgórék olyan ügyesen leszerelték a lelkesedést, hogy csak éjjel vettük észre, hogy jóvátehetetlenül elszalasztottuk a legcélszerűbb időpontot. Becsaptak bennünket. Lefoglalták az összes pesti vonalat, Pestre és Veszprémbe küldött küldötteinket elfogták, s még nem tudjuk, mi van velük. Tele vagyunk nyomozókkal, megjött a tüntetés-tilalmi rendelet, zúg-morog mindenki, de a karhatalommal még sem áll ki senki. Legalább is egyelőre. Forr a világ... Ma reggel megjött a hír: megalakult az új K. V., élén Gerővel. Nesze semmi! Olaj a tűzre. Újságokat nem engedték megjelenni, mert benne a 11 pont és a parlament teljes anyaga jött volna. Pestről semmi hír, még újság sem jött. Ma még lehet valami.

Ebben a percben érkezett a hír: statárium van, és Miskolcon fegyveresek őrzik a „rendet”, várnak minket a puskacsó elé. Ezt is megértük. Köszönhetjük ezt a Gerő fele parancsnoknak, meg annak, hogy tegnap este bedőlünk városi pártbizottság kiküldöttjének. Öt darab párttitkár agítált bennünket, hogy ne menjünk be, s nem mentünk. De ha ide ki mernek jönni még egyszer, baj lesz.

Ezt a levelet s a gépelt példányokat ma már nem lehet elküldeni. Mindent megszállt az ÁVO, és senki sincs biztonságban. De majd valahogy eljuttatom. Miskolc rokonszenvez velünk, de a főfejek ellenünk akarják uszítani őket. Tegnap este főlesküdtünk a népre, de már széthúzás van. Már vannak „jófiúk”, akik nem látnak tovább az orruknál.

Késő délután folytatom. A helyzet már (vagy ismét) rendkívül feszült. Leírhatatlan, milyen felháborodást váltott ki a ruszki vérengzés. Mi is küldünk táviratot, de azt nem fogják a rádióban felolvasni. Már a tanársegédek, oktatók is teljesen mellettünk vannak. Gyűlést nem lehet tartani, de a parlament vezetősége határozatot hozott. Ha a táviratot nem fogadják el, a köpniáló Gerő nem lép le, holnap sztrájkolni fog Diósgyőr. Ha ez nem sikerül, akkor sincs még veszve minden, de akkor már kevés a remény. A hejőcsabai úton reggel golyószóróval várták az egyetemistákat. S most olyan hírek jönnek, hogy Pesten egyetemistákat lőttek agyon, akik zászlót vagy követelést vittek. S ha ez igaz, akkor több mint sok.

Most jöttem haza Miskolcra. Estefelé elhatároztuk, hogy bemegyünk szimatolni, hogy mi a helyzet. Semmi nem volt. Azonban alig hogy beszálltunk a buszba (aminek viteldíját 1 Ft-ra szállították le 1,50-ról, hogy befogják a szánkat), kb. 20 autó katoná (ruszki vagy ÁVO-s) egy sereg ágyú, lőszeres, gépfegyveres, stb. végigvonult a városon ki Győrbe. A katonaság megszállta Diósgyőrt. S alig értünk ki Hejőcsabáig egy sor T 34-es, néhány páncélauto golyószórókkal meg egy csapat ruszki arccal az egyetem felé vonult fel. Teljes készültségben. Vigyáznak ránk, nehogy elfelejtjük, hogy „demokratikus” államban élünk. Íme, milyen jól megtanulták ők a fasiszta módszereket, hogy leleplezték magukat, hogy megmutatták az egész szovjet imperializmus igazi arcát. Leközpésre sem méltó, amit művelnek. Az egyetemi pártvezetőket már le se köpi a társaság, pedig igazán jóindulattal közeledünk feléjük, a párt talaján állva, csupán a magas pártvezetőket akartuk leváltatni. (Nem akartunk sem jobb- sem baloldali restaurációt.) A városi pártbizottság embereit pedig egyszerűen utolsó csirkefogóknak nevezik, akik egy kicsit is gondolkoznak. Gyalázatos dolgok történnek. A ruszkiakra nem számítottunk, így már minden veszve van. De az új rendszer is csak ruszki szuronyokra támaszkodva lesz képes fönmmaradni ideig-óráig. Hacsak a mi 11 pontunk leglényegesebbjeit meg nem valósítják. De arról már egyelőre lemondhatunk.

Ma este itt megkezdődött a tüntetés. Egyelőre csak kis méretekben, de lehet, hogy nem is lesz nagyobb. Kijöttek ide hozzánk, hívtak, tartsunk velük. Nem mentünk. Ezt aránylag helyeslem. Kissé csőcselék társaság volt, és oktalan vérfürdő lett volna. Miskolcon különben már volt egy kis mozgás, leállították a ruszkiakat. Kiszúrtak egypár autógumit, megvertek néhány muszkát, stb. Háromezer ember gyűlt össze az utcán. Mi azonban nem akarunk vérfürdőt, ellenünk uszítanak a várost. De parlamenti harc lesz a győriekkel együtt. Küldöttség megy Pestre azzal, hogy addig Borsod megye sztrájkol, amíg Gerőt, Pirost meg egy néhány közutálatnak örvendő senkit vissza nem hívják, el nem küldik a fenébe. És még néhány más.

A politikát kezdem ismét megutálni, de ez már részletkérdés. Ilyesmik történtek Miskolcon, de eredmény még nincs. Azért harcolunk tovább, harcolgatunk, de ez már szerintem csak utócsatározás.

Eddig a mese. Irtó álmos vagyok, a mai nap már úgymint befejeződött. Magyar vér folyt Pesten ruszki kezek által, ez elég volt egy életre tanulságnak.

1956. 10. 28. vasárnap

Itthon folytatom, Putnokon. Tévedtem. A harc nem utóvédharc volt, hanem a kezdet kezdete. A tüntetést végrehajtottuk. Miskolcon nincs ruszki csillag és címer, sőt nincs ruszki, és szervezett ávó sem.

Csak röviden. Csütörtökön kb 50-ezer ember és 2000 egyetemista gyűlt össze az egyetemen. Viharos tüntetés volt. „Ruszki, mars ki!” „Segítséget Pestnek!” „Rákosit a Dunába, Gerőt, Pirost utána!” stb. jelszavakkal. Azután irány Miskolc, s nem maradtak csillagok. Nagyon nagy vonalakban így volt. De a harc ezután kezdődött. Pénteken reggel a nép az ávó elé vonult, és az elfogottakat követelte vissza. A válasz sortűz és kézigránát volt. Ez volt egyben Borsodban az ÁVO önkéntes halálos ítélete is. Délben már az ávós főparancsnokság ott lógott a zenepalota előtti szovjet hősi emlékművön, az ávó épülete pedig fölrobbantás előtt, iratok elégetve a munkásoké. Felfegyverzett munkáscsoportok cirkáltak a városban, ávóست kerestek. A sajtó, rádió Miskolcon az egyetemistáké és a munkásoké. A hatalom a Munkástanácsoké és az egyetemi Diákparlamenté. (Eddig a levél.)

Ezt a levelet már csak november 4-e után kaptuk meg Bányán. Titokban mertem csak néhány rokonnak megmutatni. Azt mondanom sem kell, hogy csodálatos módon hiányoztak a borítékból az egyetem sokszorosított röpcédulái.

A rendszer nem szűnt meg, csak újracsomagolták.